

การศึกษาชุมชนชนานเมือง: กรณีชุมชนวัดช่องลม ตำบลภูเขาทอง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

A Study of Suburban Community: A Case Study of Wat Chong Lom Community, Phookhaothong Sub-district, Phranakhon Si Ayutthaya District, Phranakhon Si Ayutthaya Province

คมลักษณ์ ไชยยะ / Komluck Chaiya

อาจารย์สาขาวิชาการพัฒนาชุมชนและสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา
Lecturer of the Communities and Social Development Program, Faculty of the Humanities and Social Science,
Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University

วันที่รับบทความ 1 กรกฎาคม 2565 / แก้ไขบทความ 23 สิงหาคม 2565 / ตอบรับบทความ 28 สิงหาคม 2565

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีเป้าหมายเพื่อศึกษาลักษณะทางสังคมของชุมชนชนานเมือง จากกรณีศึกษาชุมชนวัดช่องลม ตำบลภูเขาทอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในด้านประวัติศาสตร์ชุมชน การประกอบอาชีพ และประเพณีวัฒนธรรม เพื่อทำความเข้าใจลักษณะทางสังคมวิทยาของชุมชนภายใต้กระบวนการกลายเป็นเมือง ผลการวิจัยพบว่าชุมชนวัดช่องลมประกอบขึ้นจากประชากรกลุ่มหลัก 2 กลุ่ม คือ ชาวไทยพุทธและมุสลิมในสัดส่วนครึ่งต่อครึ่ง โดยชาวไทยมุสลิมในชุมชนเชื่อว่าพวกเขาสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษชาวไทยมุสลิมเปอร์เซียสมัยอยุธยาที่เรียกว่า “แขกเทศ” อาศัยอยู่ตามแพริมน้ำและเรือค้าขายในแม่น้ำ แต่ชุมชนวัดช่องลมได้ก่อตัวเป็นชุมชนขึ้นอย่างชัดเจนในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งชาวไทยพุทธและชาวไทยมุสลิมต่างอาศัยอยู่ร่วมกัน การขยายตัวของเมืองพระนครศรีอยุธยาสู่ชานเมือง ได้นำเอาความทันสมัยของการคมนาคมทางบกและสาธารณูปโภคพื้นฐานเข้าสู่ชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่ทศวรรษ 2530 กระแสการพัฒนาอุตสาหกรรมและการขยายตัวของเมืองพระนครศรีอยุธยาได้ส่งผลให้อาชีพทำนาหมดไป ปัจจุบันชาวบ้านในชุมชนวัดช่องลม จึงหันไปประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม เช่น ลูกจ้างโรงงาน รับจ้างรายวัน ค้าขาย และหัตถกรรมในครัวเรือน อย่างไรก็ตามวิถีชีวิตในชุมชนวัดช่องลม ก็ยังมีด้านที่เป็นสังคมชนบทดั้งเดิมอยู่ด้วย เช่น การปลูกผักเพื่อบริโภคในครัวเรือน การหาอาหารธรรมชาติรอบชุมชน ความสัมพันธ์แบบเพื่อนบ้าน ตลอดจนประเพณีพิธีกรรมภายในกลุ่มบ้าน เป็นต้น ทำให้ชุมชนวัดช่องลมยังคงมีลักษณะผสมผสานระหว่างเมืองกับชนบท ซึ่งเป็นรูปแบบของชุมชนชนานเมืองที่กำลังเปลี่ยนแปลงกลายเป็นเมืองเข้มข้นยิ่งขึ้นในอนาคต

คำสำคัญ : ชุมชนชนานเมือง การประกอบอาชีพ การกลายเป็นเมือง

Abstract

The research aims to study on sociology attributes of a suburban community by choosing Wat Chong Lom Community, Phookhaothong Sub-district, Phranakhon Si Ayutthaya, as a unit of study. The attributes are include history, occupation and culture. The study also leads to do understand the sociological attributes of the community under the urbanization process. The result finds that Wat Chong Lom Community was a suburban zone of Phranakhon si Ayutthaya. It consists of 2 member groups; Buddhists and Muslims, as a half by half. The Muslims believe that their ancestor was Muslim Persian, called “Khak Thead” whom had migrated since Ayutthaya Period. They had lived and traded on a raft in Ayutthaya. Nevertheless, Wat Chong Lom Community has become a concrete community that there are both Muslims and Buddhists living together since King Rama V. The growth of Phranakhon Si Ayutthaya City has expanded to its suburban zone for a long time, in particular since 1987. Roads and facilities have approached the zones, including Wat Chong Lom Community. As a result of an industrial development and city’s growth, rice farmers had gradually gone from Wat Chong Lom Community. Meanwhile their residents has turned to other careers such as an industrial employee, self-employed, merchant, and craftsman, some outlanders have arrived to invest on a rice farm business. However, some folkways still exist in the community including a backyard garden, grabbing some edibles around the community, close relationship within neighborhood, and local rituals. Thus, the community is combined with both rural and urban characters. It is such of a suburb community type that has been changing to be urbanization soon.

Keywords : suburban community , occupation , urbanization

1.บทนำ

ชุมชนวัดช่องลมเป็นชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยา อยู่ทางทิศใต้ของเกาะเมืองกรุงเก่าใกล้กับคลองคูเมืองเดิมบริเวณหัวแหลม ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลภูเขาทอง อำเภอพระนครศรีอยุธยาประกอบด้วย 4 หมู่บ้าน คือบ้านวัดช่องลม หมู่ 1 บ้านภูเขาทอง หมู่ 2 บ้านหัวพรวน หมู่ 3 และบ้านหาดทราย หมู่ 4 สันนิษฐานว่าเป็นชุมชนที่ขยายตัวขึ้นในช่วงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ภายในชุมชนพบร่องรอยของโบราณสถานวัดร้างสมัยอยุธยาหลายแห่งแทรกตัวกระจายอยู่ตามกลุ่มบ้านในชุมชน ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของชาวไทยพุทธในชุมชนละแวกนั้น อย่างไรก็ตามชุมชนวัดช่องลม หมู่ 1 ตำบลภูเขาทองยังประกอบด้วยประชากรชาวไทยมุสลิมเป็นจำนวนถึงครึ่งหนึ่งของประชากรทั้งหมด ชาวไทยมุสลิมส่วนใหญ่อาศัยหนาแน่นในบริเวณริมแม่น้ำใกล้กับมัสยิดดารุซซุนนะห์ที่ชาวไทยมุสลิมบ้านวัดช่องลมใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอิสลาม ด้วยเหตุนี้ในชุมชนวัดช่องลมจึงประกอบด้วยกลุ่มคนที่มีความแตกต่างหลากหลายทางศาสนามีทั้งพุทธและอิสลามในสัดส่วนครึ่งต่อครึ่ง โดยพวกเขาต่างอาศัยอยู่ร่วมกันในชุมชนมาเป็นเวลานานนับศตวรรษ ทั้งนี้ที่ตั้งของชุมชนวัดช่องลมอยู่ไม่ไกลจากเกาะเมืองกรุงเก่ามากนัก

แต่สภาพกายภาพทั่วไปของชุมชนที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาด้านหนึ่งและทุ่งภูเขาทองอีกด้านหนึ่ง บ้านเรือนของชาวบ้านในชุมชนจำนวนมากยังมีลักษณะเป็นบ้านไม้เก่าได้ถุนสูง อาศัยเป็นกลุ่มย่อย ๆ ตามความสัมพันธ์ใกล้ชิดแบบเครือญาติและเพื่อนบ้าน ซึ่งหากพิจารณาจากสภาพกายภาพแวดล้อมภายนอกพื้นที่บริเวณนี้ยังมีลักษณะใกล้ชิดธรรมชาติแบบชนบทนานเมืองทั่วไป อย่างไรก็ตามเมื่อผู้วิจัยได้ลงไปเก็บข้อมูลในชุมชนจึงพบว่าชุมชนวัดช่องลมได้เกิดความเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสการพัฒนาสู่ความทันสมัย และการขยายตัวของเมืองพระนครศรีอยุธยาตลอดในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ผืนนาขนาดใหญ่ในบริเวณชุมชนวัดช่องลมกลับไม่มีชาวบ้านคนใดในชุมชนประกอบอาชีพทำนาอีกต่อไป แต่กลับเป็นผู้คนจากต่างถิ่นที่เข้ามาอยู่อาศัยและประกอบอาชีพต่าง ๆ ในชุมชนวัดช่องลมที่อยู่ใกล้พื้นที่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยามากขึ้น รวมไปถึงการทำนาที่คนในชุมชนไม่ได้เป็นผู้ทำหรือเจ้าของที่ดินอีกต่อไป จากสภาพดังกล่าวนี้ได้ทำให้ผู้วิจัยเกิดคำถามว่าในปัจจุบันชุมชนวัดช่องลมยังมีความเป็นชุมชนดำรงอยู่หรือไม่ มีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใด

ทั้งนี้ในการศึกษาชุมชน นักสังคมวิทยามักจะพิจารณาลักษณะความสัมพันธ์ภายในขอบเขตหน่วยวิเคราะห์ (unit of analysis) ที่ค่อนข้างชัดเจนที่ประกอบขึ้นเป็นสังคมแห่งหนึ่งขึ้นมา ลักษณะดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงลักษณะเชิงโครงสร้างที่แตกต่างกันของสังคมแต่ละแห่ง ซึ่งช่วยให้ผู้ศึกษามองเห็นลักษณะความแตกต่างของสังคมได้ชัดเจนขึ้น ในยุคสมัยที่สภาพชนบทและสังคมเมืองยังปรากฏมองเห็นความแตกต่างได้อย่างชัดเจน ทั้งในด้านสภาพแวดล้อม การประกอบอาชีพ และลักษณะทางสังคมอื่น ๆ จึงไม่น่าแปลกใจว่าการเปรียบเทียบความแตกต่างเชิงโครงสร้างระหว่างสังคมชนบทและเมืองเสมอมาถูกนำมาใช้ในการศึกษาอยู่เสมอ ภาพตัวแทนสังคมชนบทและสังคมเมืองมักถูกอธิบายเปรียบเทียบโดยขบเน้นลักษณะความแตกต่างแบบแยกขั้วตรงข้ามกัน ซึ่งเป็นอิทธิพลจากชุดคำอธิบายถึงสภาวะสมัยใหม่ (modernity) ที่นักทฤษฎีสังคมวิทยาคลาสสิกได้วางรากฐานไว้ ดังที่ อีมิล เดิร์กไคม์ (Emil Durkheim) ได้แบ่งแยกความแตกต่างความผูกพันทางสังคม (social solidarity) ระหว่างสังคมจารีตประเพณีกับสังคมสมัยใหม่ (ดูในลิวอิส โครเซอร์, 2547; สุรางค์ จันทวานิช, 2563, หน้า 40-41) เช่นเดียวกับเฟอร์ดินาน ทอนนี (Ferdinand Tonnies) ได้จำแนกลักษณะสังคมสองแบบที่แสดงความแตกต่างระหว่างชนบทกับเมือง (ปรีชา คุวินทร์พันธ์, 2545, หน้า 39-41) ชุดคำอธิบายเหล่านี้ถูกผลิตซ้ำในเอกสารตำราสังคมวิทยาที่ใช้ในการศึกษาชนบทและเมืองอยู่เสมอ (ดูตัวอย่าง วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, 2551, หน้า 206; สุพัฒน์ชัย โพธิ์แก้ว, 2557, หน้า 29 เป็นต้น) แน่นอนว่าการให้ภาพเปรียบเทียบดังกล่าวช่วยให้เกิดความเข้าใจได้ง่าย โดยเฉพาะในสมัยที่ชนบทกับเมืองยังมีความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัด แต่ในขณะเดียวกันคำอธิบายดังกล่าวก็กลายเป็นการผลิตซ้ำภาพตัวแทนต่อชนบทกับเมืองในการรับรู้ของสังคมโดยทั่วไปด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ตามภายใต้กระแสการพัฒนาสู่ความทันสมัยในหลายทศวรรษ กระบวนการกลายเป็นเมือง (Urbanization) ได้ขยายตัวอย่างต่อเนื่องจากพื้นที่ศูนย์กลางเศรษฐกิจของเมืองหลวงไปยังพื้นที่รอบนอกในภูมิภาคต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ (globalization) ที่ส่งผลให้การขยายตัวของทุนและการพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศและโลจิสติกส์ที่ทำให้การเดินทางเคลื่อนย้ายของผู้คน ทุน วัสดุ สื่อทัศน และอุดมการณ์ ตัดข้ามพื้นที่สังคมต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็วและเข้มข้น พื้นที่ความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนจึงไม่ได้ถูกติดตรึงอยู่ภายในขอบเขตของพื้นที่ (place) อย่างตายตัวอีกต่อไป (ดูแมนเฟร็ด สเตเกอร์, 2553) แม้แต่พรมแดนความหมายของชนบทและเมืองที่เคยใช้แบ่งแยกความแตกต่างตามแนวคิดทางสังคมวิทยาก็ถูกท้าทายด้วยเช่นกัน ดังที่ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2558) ได้กล่าวถึงปัญหาใน

การศึกษาสังคมชนบทปัจจุบันว่า “...‘หมู่บ้าน’ และ ‘ชนบท’ เป็นหนึ่งในโจทย์สำคัญที่ถูกตั้งคำถามอย่างมากในกระแสแห่งการรื้อถอนในวงการวิชาการไทยและเทศมานับตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา ในฐานะที่เป็นมโนทัศน์อันเป็น มรดกของเจ้าอาณานิคมที่ตกทอดมาจนถึงรัฐในยุคทันสมัย ทั้งนี้หากย้อนไปในฝั่งยุโรป ประเด็นว่าด้วย ‘ชนบท’ และการสร้างการแยกขั้วระหว่างชนบทและเมืองเป็นวิธีคิดที่ถูกตั้งคำถามโดยนักวัฒนธรรมวิพากษ์ Raymond Williams มาตั้งแต่ต้นคริสต์ ทศวรรษที่1970” (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2558, www.prachatai.com/journal/2015/01/57662)

ความเปลี่ยนแปลงสภาวะทางสังคมในปัจจุบัน ทำให้ภาพชนบทและเมืองพราเลือนลงจนยากที่จะใช้อธิบายความแตกต่างแบบแยกขั้วตรงข้ามอย่างง่าย ๆ ได้อีกต่อไป ปัญหาดังกล่าวนี้ได้ถูกสะท้อนผ่านการพยายามทำความเข้าใจสังคมชนบทของไทยใหม่จากมิติทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองของนักสังคมศาสตร์ไทยจำนวนหนึ่งในช่วงทศวรรษ 2550 เพื่อทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงในสังคมชนบทไทยในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ดังเช่น สังคมชาวนาที่กลายเป็นชาวบ้านที่เห็นโลกกว้างในแนวคิด Cosmopolitan Villagers ซึ่งทำให้คนในชนบทในภาคอีสานมีความตื่นตัวทางการเมือง (Charles Keyes, 2012) การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างเศรษฐกิจในชนบทไทยได้ส่งผลต่อการตื่นตัวทางการเมืองของคนในชนบทที่เข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองหลังรัฐประหารปี 2549 (ดูเกษียร เตชะพีระ, 2556; อภิชาติ สถิตนิรามัยและคณะ, 2556; แอนดรูว์ วอล์คเกอร์, 2559) ความสัมพันธ์ทางการผลิตของเกษตรกรในชนบทที่เปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบการผลิตแบบพันธะสัญญา (ดูในจามะรี เชียงทอง, 2557) หรือการขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยมที่เปลี่ยนความสัมพันธ์ของคนทั้งในเมืองและชนบทที่มีมิติทางอารมณ์ความรู้สึกแบบสังคมผู้ประกอบการ (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559) เป็นต้น กล่าวได้ว่าได้มีความพยายามนำมโนทัศน์ในการทำความเข้าใจสังคมชนบทใหม่ที่ถูกรับให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทไทยในปัจจุบันมากขึ้นกว่าที่เคยใช้ชุดคำอธิบายทางทฤษฎีที่ยึดติดกับภาพแทนชนบทกับเมืองอย่างตายตัวสำเร็จรูปไว้แล้ว

อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าผู้วิจัยจะเห็นด้วยกับการปรับแนวคิดให้สอดคล้องกับสภาพความเปลี่ยนแปลงของชนบทและเมืองในปัจจุบันดังที่นักวิชาการหลายท่านกล่าวถึงข้างต้น แต่ผู้วิจัยก็ยังคงการทบทวนว่าวิธีการจำแนกความแตกต่างของชนบทและเมืองในทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยม (structural-functionalism) แบบสังคมวิทยาคลาสสิกนั้น จะยังสามารถนำมาปรับใช้อธิบายชุมชนในปัจจุบันได้หรือไม่หรือต้องปรับในลักษณะใด โดยเฉพาะหากการใช้แนวคิดดังกล่าวด้วยความตระหนักถึงข้อจำกัดในทางทฤษฎีที่มีอยู่ ทั้งนี้ผู้วิจัยตระหนักถึงข้อจำกัดของการสร้างภาพตัวแทนระหว่างชนบทกับเมืองที่อาจนำไปสู่การสร้างภาพจำแบบตายตัวได้ แต่ผู้วิจัยเห็นว่าการจำแนกคุณลักษณะทางสังคมวิทยาตามแนวคิดดังกล่าวก็มีข้อดีที่ช่วยให้ผู้ศึกษาสามารถวิเคราะห์ทำความเข้าใจชุมชนได้ง่ายขึ้น โดยเฉพาะสำหรับนักศึกษาที่เพิ่งเริ่มเรียนรู้การศึกษาชุมชน การใช้แนวคิดที่มีตัวแบบชัดเจนเป็นกรอบความคิดทำความเข้าใจชุมชนอาจเป็นพื้นฐานเริ่มต้น ก่อนที่จะสามารถปรับใช้แนวคิดทฤษฎีในการอธิบายปรากฏการณ์สังคมที่มีความสลับซับซ้อนมากขึ้นต่อไปได้ ซึ่งในการศึกษานี้ผู้วิจัยได้อาศัยแนวคิดโครงสร้าง-หน้าที่นิยมในการวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนวัดช่องลม เพื่อใช้เป็นข้อมูลย้อนกลับในการพัฒนาเครื่องมือศึกษาชุมชนให้เหมาะสมแก่นักศึกษาระดับปริญญาตรีเป็นหลัก หาใช่เพื่อการถกเถียงในทางทฤษฎีแต่อย่างใด

สำหรับเนื้อหาในบทความวิจัยนี้ จะประกอบด้วยรายละเอียดของข้อมูลชุมชนวัดช่องลม ตำบลภูเขาทอง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในด้านประวัติศาสตร์ การประกอบอาชีพ และ

การรวมกลุ่มประเพณีความเชื่อ เพื่อทำความเข้าใจลักษณะทางสังคมวิทยาของชุมชนวัดช่องลมที่กำลังเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นเมือง (urbanization) มากขึ้นในปัจจุบัน

2.วัตถุประสงค์การวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของชุมชน การประกอบอาชีพ และประเพณีพิธีกรรมในชุมชนวัดช่องลม หมู่ 1 ตำบลภูเขาทอง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

2.2 เพื่อศึกษาลักษณะทางสังคมวิทยาของชุมชนชนเมืองภายใต้กระบวนการกลายเป็นเมือง

3.วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อจัดเก็บข้อมูลชุมชนท้องถิ่น โดยศึกษาจากเอกสารและการเก็บข้อมูลชุมชนภาคสนาม (field work) ในพื้นที่ชุมชนวัดช่องลม หมู่ 1 ตำบลภูเขาทอง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในช่วงระหว่างเดือนเมษายนถึงเดือนกันยายน พ.ศ. 2560 การเก็บข้อมูลเริ่มจากการสำรวจลักษณะทางกายภาพของชุมชนด้วยการจัดทำแผนที่ชุมชน และการเก็บข้อมูลจากการพูดคุยสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมจากชุมชนใน 3 ประเด็นหลัก คือ 1.ประวัติศาสตร์ชุมชน 2. การประกอบอาชีพและการทำมาหากิน และ 3. ประเพณีความเชื่อ โดยมีผู้นำชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน) เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informant) แล้วใช้วิธีการเก็บข้อมูลแบบสโนว์บอล (snowballs) ไปยังผู้ให้ข้อมูลอื่น ๆ เช่น ผู้สูงอายุในชุมชน และชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในแต่ละกลุ่มบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิงและผู้สูงอายุรวมเป็นจำนวน 20 คน โดยข้อมูลที่ได้จะถูกบันทึกด้วยการเขียนบรรยายทางชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) แล้วนำมาจัดระเบียบข้อมูลตามประเด็นศึกษา แล้วนำไปสู่การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยกรอบแนวคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาเพื่ออธิบายถึงแนวโน้มความเปลี่ยนแปลงของชุมชนวัดช่องลมในการสรุปผลขั้นตอนสุดท้าย

4.แนวคิดทฤษฎีในการวิจัย

ในการศึกษานี้ ผู้วิจัยได้อาศัยทฤษฎีในกลุ่มความคิดโครงสร้าง-หน้าที่นิยม (structural-functionalism) ที่ถูกพัฒนาขึ้นโดยนักสังคมวิทยาในการศึกษาจำแนกความแตกต่างระหว่างชนบทกับเมืองโดยเฉพาะ ซึ่งในยุคที่การศึกษาชนบทและเมืองยังเป็นกระแสการศึกษาที่สำคัญ มีการสร้าง “ตัวแบบทางความคิด” ในการอธิบายความแตกต่างของชนบทและเมืองในหลายรูปแบบ สำหรับการวิจัยนี้ได้อาศัยวิธีการจำแนกความแตกต่างระหว่างชนบทกับเมืองของ T. Lynn Smith and Paul E. Zopf (1970) พวกเขาได้ดัดแปลงเกณฑ์การจำแนกชนบทกับเมืองจากข้อมูลวิจัยสังคมหลายแห่งมาสังเคราะห์โดยกำหนดเกณฑ์ชี้วัดความแตกต่างทางสังคมได้ 9 ประการ คือ 1. การประกอบอาชีพ (occupation) 2. ขนาดของชุมชน (size of community) 3. ความหนาแน่นของประชากร (density of population) 4. ลักษณะสภาพแวดล้อม (environment) 5. ความแตกต่างทางสังคม (social differentiation) 6. ช่วงชั้นทางสังคม (social stratification) 7. การเคลื่อนย้ายทางสังคม (social mobility) 8. ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (social interaction) และ 9. แรงยึดเหนี่ยวทางสังคม (social solidarity) โดยเกณฑ์ทั้ง 9 นี้จะแสดงลักษณะความแตกต่างระหว่างความเป็นชนบท (rurality) และเมือง (urbanity) แตกต่างกันในรายละเอียดเชิงคุณภาพและปริมาณ (ดูรายละเอียดใน Smith & Zopf, 1970, page 24-34) ทั้งนี้ชุมชน

แต่ละแห่งอาจจะมีคุณลักษณะไปในด้านใดด้านหนึ่งมากขึ้นแตกต่างกัน เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงทางสังคมหรือการกลายเป็นเมืองเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างเป็นพลวัตอยู่แล้ว ดังนั้นการจะพิจารณาว่าชุมชนดังกล่าวมีลักษณะสังคมแบบใด จึงต้องพิจารณาจากผลรวมของเกณฑ์จำแนกทุกข้อรวมกัน

ทั้งนี้นักสังคมวิทยาคลาสสิกที่ยึดมั่นต่อแนวทางแบบปฏิฐานนิยม (positivism) อาจนำเกณฑ์การจำแนกคุณลักษณะเหล่านี้มากำหนดตัวชี้วัดในรูปแบบงานวิจัยเชิงปริมาณ แต่สำหรับงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยใช้เป็นแนวทางวิเคราะห์ชุมชนด้วยข้อมูลเชิงคุณภาพอย่างคร่าว ๆ เพียงเพื่อให้เห็นแนวโน้มความเปลี่ยนแปลงทางสังคมวิทยาของชุมชนที่ศึกษานี้เท่านั้น แน่นอนว่าสำหรับนักสังคมวิทยาแล้ว เกณฑ์เหล่านี้เป็นเพียงเครื่องมือทางวิธีวิทยาแบบหนึ่ง เพื่อใช้ในการวิเคราะห์ทำความเข้าใจความแตกต่างทางสังคมนระหว่างชนบทกับเมืองที่นำไปศึกษา หาใช่เป็นการกำหนดคุณลักษณะแก่นแกนระหว่างชนบทกับเมืองอย่างตายตัว ผู้วิจัยจึงเห็นว่าปัญหาการยึดติดกับภาพแทนความเป็นชนบทและเมืองในสังคมไทยที่เกิดขึ้นนั้น เป็นปัญหาจากข้อจำกัดในการรับรู้ของคนในสังคมอันเนื่องจากการผลิตซ้ำภาพตัวแทนแบบเหมารวม (stereotype) จากสื่อต่าง ๆ มากกว่าจะเป็นปัญหาของแนวคิดทฤษฎีและวิธีวิทยาในการจำแนกความแตกต่างของชนบทกับเมืองโดยตรง ดังนั้นการนำเกณฑ์การจำแนกชนบทและเมืองไปใช้ในการศึกษาชุมชนด้วยความตระหนักถึงข้อจำกัด หรือใช้อย่างยืดหยุ่นเพียงพอ จึงน่าจะเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถทำได้ โดยเฉพาะในการศึกษาชุมชนภาคสนามและการวิเคราะห์ชุมชนเบื้องต้น ในกรณีศึกษาชุมชนวัดช่องลมนี้ ผู้วิจัยพบว่าจากการวิเคราะห์ด้วยแนวคิดดังกล่าว จะพบว่าชุมชนมีลักษณะบางด้านที่แสดงลักษณะของสังคมเมืองชัดเจนโดยเฉพาะเกณฑ์ในการประกอบอาชีพ ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงลักษณะทางสังคมด้านอื่น ๆ ตามมา ขณะเดียวกันลักษณะทางสังคมบางด้านก็ยังคงแสดงให้เห็นถึงลักษณะความผูกพันแบบสังคมชนบท โดยเฉพาะในความสัมพันธ์ในกลุ่มเครือญาติละแวกบ้านที่ยึดโยงด้วยประเพณีความเชื่อบางอย่างร่วมกัน เป็นต้น อย่างไรก็ตามการใช้กรอบแนวคิดในการวิเคราะห์นั้นอาศัยการตีความของผู้ศึกษาเพื่อการอธิบายลักษณะทางสังคมวิทยาของชุมชนวัดช่องลมอย่างคร่าว ๆ เพื่อช่วยให้เห็นทิศทางการเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นสังคมเมืองในช่วงเวลาที่ศึกษาชัดเจนขึ้นเท่านั้น

5. ผลการวิจัย

5.1 สภาพทั่วไปและประวัติศาสตร์ชุมชนวัดช่องลม

“บ้านวัดช่องลม” ถูกเรียกตามชื่อของวัดช่องลม ซึ่งเป็นวัดร้างที่อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาในพื้นที่ตำบลภูเขาทองมาตั้งแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา (ดูใน น. ณ ปากน้ำ, 2510) โบราณสถานวัดช่องลมนี้อยู่ในพื้นที่ตำบลภูเขาทอง คนในท้องถิ่นจึงเรียกว่าชุมชนบริเวณนี้ว่าวัดช่องลม ในอดีตสมัยอยุธยาพื้นที่บริเวณทุ่งภูเขาทองเคยเป็นสมรภูมิรบที่อยู่ยารับศึกจากพม่า ร่องรอยจากโบราณสถานวัดร้างในชุมชนหลายแห่ง เช่น วัดช่องลม วัดมณฑป วัดลานโพธิ์ และวัดงจักร ทำให้คาดว่าในบริเวณนี้น่าจะมีชุมชนมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว เป็นปกติที่ชาวบ้านทั่วไปมักผูกโยงตัวเองกับประวัติศาสตร์กระแสหลักในท้องถิ่น ซึ่งมักทำให้คิดว่าบรรพบุรุษของตนตั้งรกรากถิ่นฐานในบริเวณนี้สืบทอดมานานตั้งแต่สมัยอยุธยา แต่ในความเป็นจริงอาจสรุปได้ไม่ชัดเจนนัก อาจสันนิษฐานได้เพียงว่าหลังจากสงครามเสียกรุงครั้งที่สอง ชุมชนเก่าที่เคยมีก่อนหน้านั้นอาจเกิดการเปลี่ยนแปลงของผู้คนและพื้นที่เมื่อเริ่มมีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยอีกครั้ง กระทั่งสมัยหลังจึงค่อยเกิดเป็นชุมชนขึ้นใหม่ในช่วงราวสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ซึ่งในอดีตก่อนที่ผู้คนในบริเวณรอบเกาะเมืองจะหันมาตั้งถิ่นฐานอาศัยบนผืนดิน ชาวอยุธยาสมัยนั้นนิยมสร้างบ้านเรือนแพริมน้ำ

หรือในเรือเพื่อใช้อาศัยและค้าขาย เช่นเดียวกับชาวไทยมุสลิมที่อาศัยหนาแน่นในบริเวณหัวแหลม แล้วขยายกระจายออกมาตามริมคลองมหานาคในบริเวณที่กลายเป็นชุมชนวัดช่องลมด้วย

ปัจจุบันชุมชนได้มีการแบ่งพื้นที่ตามเขตการปกครองแบ่งเป็น 4 หมู่บ้าน หมู่ที่ 1 จึงใช้ชื่อว่า “ชุมชนวัดช่องลม” แต่การแบ่งพื้นที่หมู่บ้านทำให้วัดร้างอยู่ในเขตหมู่ 2 บ้านภูเขาทอง ซึ่งปัจจุบันวัดร้างถูกล้อมไปด้วยบ้านเรือนของชาวบ้านชาวไทยมุสลิม ปัจจุบันชุมชนวัดช่องลม อยู่ในเขตการบริหารปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลภูเขาทอง ประชากรในชุมชนเป็นชาวไทยพุทธและไทยมุสลิมอาศัยอยู่ร่วมกันในสัดส่วนครึ่งต่อครึ่ง เฉพาะบ้านช่องลม หมู่ 1 มีครัวเรือนทั้งหมดประมาณเกือบ 200 หลังคาเรือน ประชากรรวม 752 คน เป็นชาย 364 คน และหญิง 388 คน (องค์การบริหารส่วนตำบลภูเขาทอง, 2559) ภายใต้การบริหารปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลภูเขาทอง ครอบคลุมพื้นที่ตำบลภูเขาทองทั้งหมด 4 หมู่บ้าน คือ บ้านวัดช่องลมหมู่ที่ 1 บ้านภูเขาทอง หมู่ที่ 2 บ้านหัวพรวน หมู่ที่ 3 และบ้านหาดทราย หมู่ที่ 4 สภาพภูมิประเทศของตำบลภูเขาทองเป็นที่ลุ่มต่ำติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งในอดีตกว่าห้าสิบก่อนแม่น้ำและลำคลองถือเป็นเส้นทางหลักในการเดินทางติดต่อไปยังคลองเมืองเพื่อเข้าสู่พื้นที่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา แต่เมื่อโครงสร้างพื้นฐานสาธารณูปโภคต่าง ๆ โดยเฉพาะทางหลวงอยุธยา-อ่างทอง หมายเลข 309 และถนนคันกั้นน้ำถูกพัฒนาขึ้น ชาวบ้านจึงได้เปลี่ยนไปใช้การสัญจรทางบกโดยสามารถเดินทางด้วยรถจากเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาแทน การตัดถนนทางหลวงอยุธยา-อ่างทองทำให้พื้นที่ทำนาในทุ่งภูเขาทองถูกแยกออกเป็นสองฝั่ง และส่งผลต่อการเปลี่ยนวิถีชีวิตชุมชนริมฝั่งน้ำที่ให้ความสำคัญไปยังถนนมากขึ้นตามลำดับ

ภาพที่ 1 แผนที่ชุมชนวัดช่องลมสำรวจปี 2560

ที่มา: นักศึกษาการพัฒนาชุมชน มรภ.พระนครศรีอยุธยา ภาคกศ.บป.56/2

ชุมชนวัดช่องลมมีลักษณะแนวยาวไปตามริมแม่น้ำเจ้าพระยา (line village) บ้านเรือนเก่าจึงอยู่ตามริมหน้าบ้านหันออกไปทางแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนบ้านเรือนที่ปลูกขึ้นใหม่จะขยายออกมาติดถนนคันกันน้ำสายหลักที่ตัดผ่านจากทางหลวง 309 ผ่านวัดพนมยงค์ วัดศาลาปูน และวัดพรหมนิวาส เป็นแนวขนานไปกับแม่น้ำ ผ่าน 4 หมู่บ้านของตำบลภูเขาทอง โดยส่วนใหญ่แล้วบ้านเรือนของชุมชนวัดช่องลมจะอยู่หนาแน่นบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา แต่ก็มีบางส่วนที่อยู่ฝั่งทุ่งภูเขาทองโดยมีถนนคันกันน้ำคันกลาง แต่เดิมถนนคันกันน้ำถูกถมเพื่อใช้เป็นแนวกันน้ำจากริมฝั่งเข้าท่วมทุ่งนา ปัจจุบันถนนนี้จึงมีระดับความสูงกว่าทุ่งนาและพื้นที่ชุมชน ภายในพื้นที่ชุมชนวัดช่องลมแยกออกเป็นกลุ่มบ้านย่อยกระจายอยู่ตามซอยต่าง ๆ ทั้งหมด 8 ซอย แต่ละซอยถูกเชื่อมต่อกับถนนคันกันน้ำที่กลายเป็นเส้นทางสัญจรหลัก (ดูในภาพที่ 1) ซอยที่ 1 ซอยที่ 1/1 ซอยที่ 2 เป็นกลุ่มบ้านที่อยู่ในฝั่งทุ่งนาตรงข้ามกับวัดศาลาปูน และวัดพรหมนิวาส บ้านเรือนบริเวณซอย 1 และ 2 จะอยู่ต่ำกว่าถนนคันกันน้ำมากและมีสภาพโดยรอบที่อยู่อาศัยเต็มไปด้วยไม้ใหญ่จำพวกต้นก้ามปู กอไผ่ ที่หนาแน่นริมขอบพื้นที่ทำนา ชาวบ้านในซอย 1, 1/1 และซอย 2 ทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ พื้นที่ซอย 3 ติดกับชุมชนหัวแหลม ได้ถูกแยกออกไปขึ้นกับเทศบาลนครพระนครศรีอยุธยาเมื่อปี พ.ศ. 2559 มาปีนี้ ส่วนกลุ่มบ้านในบริเวณซอย 4, 5, 6, 7 และ 8 เรียงตัวไปตามริมแม่น้ำ ชาวบ้านทั้งที่นับถือพุทธและอิสลามต่างก็อาศัยอยู่รวมกันไม่ได้มีการแบ่งแยกพื้นที่ตามการนับถือศาสนาชัดเจนแต่อย่างใด โดยบ้านเรือนจะค่อนข้างหนาแน่นในบริเวณใกล้กับมัสยิดดารุซซุนนะห์

ในอดีตผู้คนในชุมชนวัดช่องลมจะอาศัยแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองมหานาคเป็นเส้นทางเดินทางสัญจรและยังเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ ชาวบ้านเดินทางไปยังเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาโดยใช้เรือพายไปตามคลองออกไปยังแม่น้ำเจ้าพระยาแล้วผ่านเข้าคลองเมืองที่หัวแหลม แต่เดิมเคยมีแพร้านค้าจำนวนมากเรียงรายตามสองฝั่ง นักประวัติศาสตร์ระบุว่าคลองมหานาคนี้เป็นคลองเก่าสมัยอยุธยาที่ขุดขึ้นเพื่อใช้เป็นแนวป้องกันข้าศึกจากพม่าในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิหรือประมาณสี่ร้อยปีมาแล้ว (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2560) แต่ในประวัติศาสตร์ระยะใกล้ของชุมชน ผู้สูงอายุในชุมชนหลายคนยังคงมีความทรงจำเกี่ยวกับของคลองมหานาคนี้ค่อนข้างดี หลายคนบอกว่าในอดีตคลองมีขนาดกว้างมาก จนเรือเครื่องเทศสามารถพายสวนกันได้ และยังเป็นแหล่งอาหารจากธรรมชาติที่หาได้ง่ายอีกด้วย ดังที่นางสำลี สุขถาวร เล่าถึงความผูกพันกับคลองมหานาคว่า “อาชีพรุ่นก่อนทำนา ว่างจากทำนาก็มาทำเปลญวน สามียายเมื่อก่อนก็ทำนาเข่านาเขาทำ 10 กว่าไร่ ว่าง ๆ ก็หาปลาในคลองมหานาคมากิน เมื่อก่อนในซอยมีบ้านแค่ 2 หลัง ทางเดินก็ยังเป็นทางดิน ใช้เรือพายไปมาหากัน คลองมหานาคจะไหลออกทางวัดศาลาปูน ต่อมาทางวัดเอาที่ดินคืนเลยขุดคลองให้น้ำไหลออกไปทางซอย 5 แทน ต่อมาเจ้าของที่เช่าเค้าเอานาคีน จึงเลิกทำนา ก็ประมาณ 30 กว่าปีแล้ว” (นางสำลี สุขถาวร, 2560, 2 เมษายน) ทั้งนี้ปากคลองมหานาคอยู่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยาใกล้กับมัสยิดอาลีฮิดตารอยนในเขตบ้านภูเขาทอง หมู่ 2 แนวคลองไหลผ่านวัดภูเขาทองแล้วตัดผ่านทุ่งนามายังซอย 1 ชุมชนวัดช่องลม ผ่านซอย 1/1 ซอย 2 แล้วไหลตัดไปยังบริเวณซอย 5 แล้วไหลเป็นแนวยาวไปยังซอย 6, 7 และ 8 ตามแนวถนนคันกันน้ำ ส่วนอีกด้านไหลผ่านหน้ามัสยิดดารุซซุนนะห์ไปทางซอย 3 แล้วไหลลงแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตพื้นที่ชุมชนหัวแหลม ในปัจจุบันสภาพของคลองมหานาคได้เปลี่ยนสภาพกลายเป็นเพียงร่องน้ำเล็กๆ บางจุดมีสภาพตื้นปวกคลุมด้วยหญ้าและต้นไม้รกรึม บางช่วงคลองเป็นร่องลึกก็ยังพอจะเห็นทางท้องคลองได้บ้าง แต่บางช่วงก็กลายเป็นเพียงร่องคูน้ำขังเน่าเสีย จนแทบจะมองไม่ออกว่าเคยเป็นคลองที่มีความสำคัญมาก่อน สาเหตุสำคัญเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตทางน้ำมาเป็นทางบกที่มีถนนเป็นศูนย์กลาง โดยเฉพาะหลังจากเขื่อนเจ้าพระยาได้เริ่มเปิดดำเนินการในช่วงต้นทศวรรษ

2500 กระแสน้ำมีความไม่แน่นอนมากขึ้น ถนนได้ขยายตัวขึ้นพร้อมกับการเปลี่ยนไปใช้รถยนต์แทนที่เรือ วิถีชีวิตตามแม่น้ำลำคลองจึงค่อย ๆ เสื่อมสลายลง (เกื้อกุล ยืนยงนันต์, 2529)

การพัฒนาถนนได้เปลี่ยนวิถีชีวิตที่พึ่งพาอาศัยแม่น้ำลำคลองไปสู่การพึ่งพาถนนโดยปริยาย ในช่วงแรกบริเวณหลังชุมชนฝั่งทุ่งภูเขาทองจะมีทางดินที่ชาวบ้านใช้เดินทางระยะใกล้ในชุมชน ถนนดินนี้เป็น แนวคันกันน้ำที่ต่อมาก็พัฒนาเป็นถนนลูกรังในระหว่างปี พ.ศ. 2518-2519 เมื่อเกิดน้ำท่วมในปี พ.ศ. 2521 น้ำท่วมรุนแรงจนถนนตัดขาด จึงได้มีการปรับปรุงทำถนนลาดยางเสริมขึ้นใหม่ให้สูงขึ้นกว่าเดิม ในช่วงเวลานั้นชาวบ้านในชุมชนยังคงอุปโภค-บริโภคน้ำฝนและน้ำจากแม่น้ำเป็นหลัก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอย่างน้อยก่อน ทศวรรษ 2530 ชุมชนก็ยังคงอาศัยพึ่งพาธรรมชาติสภาพแวดล้อมรอบตัวได้พอสมควร กระทั่งในช่วงปี พ.ศ. 2538 จึงได้เริ่มมีการใช้ระบบประปา น้ำบาดาลขึ้นมาใช้ จนถึงปี พ.ศ. 2542 ก็ได้เปลี่ยนจากการใช้น้ำ บาดาลมาเป็นระบบประปาหมู่บ้านจากน้ำผิวดินแทนจนถึงปัจจุบัน

5.1.1 ไทยพุทธกับไทยมุสลิม ในชุมชนวัดช่องลม มัสยิดดารุซซุนนะห์ถือเป็นสถานที่สำคัญของผู้นับถือศาสนาอิสลาม รวมถึงชาวไทยมุสลิมในชุมชนหัวแหลมที่อยู่ในเขตติดต่อกันก็มาร่วมพิธีกรรมทางศาสนาที่นี่ด้วย ในอดีตก่อนจะมีการสร้างมัสยิดขึ้นมาอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2490 ชาวมุสลิมในละแวกนี้อาศัยศาลาเรือนไม้เล็ก ๆ ยกพื้นชั้นเดียวตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนา ผู้คนทั่วไปเรียกว่า “ศาลา” ใช้สำหรับอ่านหนังสือ สอนคัมภีร์อัลกุรอาน และใช้เป็นศาสนสถานประกอบพิธีละหมาดประจำวัน และละหมาดรวมไปถึงในช่วงถือศีลอด เฉพาะแค่วันศุกร์ชาวไทยมุสลิมในชุมชนจึงจะเดินทางไปละหมาดที่มัสยิดอื่นที่อยู่นอกชุมชน ดังเช่น ชุมชนชาวไทยมุสลิมในตำบลลุมพลี ซึ่งเป็นที่ตั้งของมัสยิดเก่าแก่ในบริเวณนี้ จากประวัติของมัสยิดดารุซซุนนะห์ที่ได้รับรู้ว่าในปี พ.ศ. 2490 หน่วยงานราชการได้แจ้งให้สถานที่ที่ต้องการจัดตั้งเป็นมัสยิดให้ทำการจดทะเบียนตามที่ราชการกำหนด โดยมีตนอูสมาน หมดมลทิน เป็นผู้นำในการไปจดทะเบียนและได้รับการแต่งตั้งชื่อว่า “มัสยิดชาฟีอีหัวแหลม” กระทั่งในปี พ.ศ. 2517 มัสยิดชาฟีอีที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาถูกน้ำกัดเซาะตลิ่งจนทำให้อาคารที่สร้างจมน้ำทรุดตัวลงไปในแม่น้ำ จึงได้สร้างมัสยิดขึ้นใหม่ในปีพ.ศ. 2518 ในพื้นที่ที่ตั้งปัจจุบันใช้เวลาก่อสร้างประมาณ 10 ปี จึงแล้วเสร็จ โดยทำพิธีเปิดอย่างเป็นทางการในวันเสาร์ที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2528 มีการทำพิธีเปิดและเปลี่ยนชื่อจากมัสยิดชาฟีอีหัวแหลมเป็น “มัสยิดดารุซซุนนะห์”

ปัจจุบันนอกจากมัสยิดดารุซซุนนะห์จะใช้เป็นศาสนสถานแล้ว พื้นที่ของมัสยิดยังถูกใช้ในกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ ของชาวบ้านในชุมชนด้วย ผู้ที่อาศัยในพื้นที่ชุมชนวัดช่องลม ประกอบด้วยคนไทยพุทธและมุสลิมในสัดส่วนประมาณครึ่งต่อครึ่ง มีทั้งกลุ่มคนที่อาศัยอยู่สืบต่อมาจากรุ่นปู่ย่าตายายและผู้ที่ย้ายเข้ามาอาศัยในภายหลัง ด้วยสภาพชุมชนที่แบ่งแยกเป็นซอย ชุมชนจึงมีลักษณะกระจายไปตามกลุ่มบ้านในแต่ละกลุ่มบ้านมีความสัมพันธ์แบบเพื่อนบ้านใกล้ชิดภายในกลุ่มมากเป็นพิเศษ การแบ่งแยกพื้นที่กลุ่มบ้านยังทำให้มองเห็นการแบ่งกลุ่มของผู้นับถือศาสนาได้อย่างหยاب ๆ ดังที่พบว่ากลุ่มผู้นับถือศาสนาอิสลามจะอาศัยอยู่หนาแน่นบริเวณติดกับมัสยิดดารุซซุนนะห์ บริเวณซอย 5 ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาติดต่อกับชุมชนหัวแหลม ตำบลท่าवासกรี ในเขตเทศบาลนครพระนครศรีอยุธยา ผู้คนส่วนใหญ่ในชุมชนหัวแหลมก็เป็นเครือญาติกับชาวไทยมุสลิมในชุมชนวัดช่องลม ขณะที่ชาวบ้านบริเวณซอย 1 และซอย 1/1 ส่วนใหญ่เป็นผู้นับถือศาสนาพุทธ และในพื้นที่ซอย 5 ซอย 6 และซอย 7 ก็มีผสมกันทั้งไทยพุทธและไทยมุสลิม ด้วยวิถีทางศาสนาอิสลามและสำนึกทางประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ จึงทำให้ชาวไทยมุสลิมในชุมชนรวมตัวเป็นกลุ่มก้อนที่แสดงออกถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมค่อนข้างชัดเจนกว่ากลุ่มคนไทยพุทธที่อาศัยอยู่

ในชุมชน ซึ่งไม่มีการรวมกลุ่มทางสังคมขนาดใหญ่ แต่จะมีลักษณะเป็นกลุ่มเครือญาติและเพื่อนบ้านในละแวกบ้านใกล้เคียงที่มีความใกล้ชิดเป็นพิเศษและมีการรวมตัวผ่านประเพณีทำบุญกลางบ้านตามวิถีคนไทยเท่านั้น ชาวไทยมุสลิมจึงอาศัยอยู่ค่อนข้างหนาแน่นเป็นพิเศษในบริเวณกลุ่มบ้านรอบมัสยิดดารุซซุนนะห์ ทั้งนี้ในชุมชนภูเขาทอง หมู่ 2 ที่อยู่ติดกัน ประชากรราว ร้อยละ 90 ก็เป็นชาวไทยมุสลิมเช่นเดียวกัน แต่ส่วนใหญ่พวกเขาเป็นกลุ่มที่นับถือแซกฮัมหมัดอาลีซูกรีหรือ “โตะกิแซะฮ์” ซึ่งมีวิถีปฏิบัติทางศาสนาบางอย่างแตกต่างจากกลุ่มชาวไทยมุสลิมในชุมชนวัดช่องลม และเชื่อว่าตนเองสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษที่เป็น “แขกตานี” หรือชาวมลายูมุสลิม ซึ่งเป็นคนละกลุ่มกับชาวไทยมุสลิมในชุมชนวัดช่องลมและหัวแหลม (คมลักษณ์ ไชยยะ, 2560) ส่วนชาวไทยพุทธจะไปทำบุญที่วัดใกล้บ้านในฝั่งชุมชนหัวแหลม เช่น วัดพนมยงค์ วัดศาลาปูน และวัดพรหมนิवास นอกจากนี้ยังพบวัดร้างสมัยอยุธยาแทรกตัวอยู่ในตามกลุ่มบ้านในพื้นที่ชุมชนวัดช่องลมด้วย เช่น วัดมณฑป วัดลานโพธิ์ และวัดงจักร ชาวบ้านที่อยู่ใกล้ในบริเวณซอย 1 ได้ช่วยกันบูรณะสร้างอาคารศาลาขึ้นใหม่ในพื้นที่วัดเดิม โดยมีการรวมตัวทำบุญประจำปีที่วัดร้างในช่วงวันปีใหม่หรือวันสงกรานต์ และมีการรวมตัวทำบุญกลางบ้านที่ “ศาลเจ้าแม่หนู่ม” ในบริเวณซอย 6-7 เป็นประจำทุกปีเช่นกัน

ปัจจุบันผู้ที่อาศัยในพื้นที่ชุมชนวัดช่องลม จึงประกอบด้วยไทยพุทธและไทยมุสลิมในสัดส่วนประมาณครึ่งต่อครึ่ง ซึ่งมีทั้งกลุ่มคนในท้องถิ่นที่อาศัยอยู่มาเนิ่นนานและผู้ที่ย้ายเข้ามาอาศัยในภายหลังด้วยสภาพชุมชนที่แบ่งแยกเป็นซอยต่างๆ แยกจากถนนสายหลักที่ตัดผ่านกลางหมู่บ้าน ชุมชนจึงมีลักษณะกระจายเป็นกลุ่มตามซอยต่างๆ เป็นกลุ่มบ้าน ในแต่ละกลุ่มบ้านมีความสัมพันธ์แบบเพื่อนบ้านใกล้ชิดภายในกลุ่มมากเป็นพิเศษ ทั้งนี้การแบ่งแยกพื้นที่เป็นกลุ่มบ้านยังทำให้มองเห็นการแบ่งกลุ่มของผู้นับถือศาสนาได้อย่างหยาบๆ ดังที่พบว่ากลุ่มผู้นับถือศาสนาอิสลามจะอาศัยอยู่หนาแน่นบริเวณติดกับมัสยิดในบริเวณ ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาซอย 5 ติดต่อกับชุมชนหัวแหลม ซึ่งเป็นชุมชนมุสลิมเหมือนกับชุมชนวัดช่องลม ขณะที่ชาวบ้านบริเวณซอย 1 และซอย 1/1 ส่วนใหญ่เป็นผู้นับถือศาสนาพุทธ และในพื้นที่ซอย 5 ซอย 6 และซอย 7 ก็มีผสมกันทั้งชาวไทยพุทธและมุสลิม

5.1.2 แยกเทศในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ความเป็นมาของผู้คนในชุมชนจึงแบ่งออกได้เป็นสองกลุ่มใหญ่ คือ ชาวไทยพุทธกับชาวไทยมุสลิม ในอดีตชาวไทยมุสลิมจะอาศัยอยู่ตามแพริมน้ำ พวกเขามีบรรพบุรุษเป็นชาวไทยมุสลิมเปอร์เซียที่อาศัยอยู่ตามแพ ถูกเรียกกันว่า กลุ่ม“แขกเทศ” จากเอกสารระบุว่าแขกเทศเหล่านี้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังที่ศีกฤทธิ์ ปราโมทย์เคยกล่าวไว้ในปาฐกถาปี พ.ศ. 2501 ถึงประวัติของแขกเทศในอยุธยาว่า “ในสมัยกรุงศรีอยุธยานี้เองที่มีหลักฐานแน่นอนว่าได้มีมุสลิมเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยา และได้ตั้งเมืองเป็นสำนักหลักแหล่งขึ้น โดยมีหลักฐานปรากฏตามจดหมายเหตุโบราณว่า มีคนที่คนโบราณเรียกว่า “แขกเทศ” ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตั้งแต่สวนประตูลิ้นด้านตะวันตกของกรุงศรีอยุธยาไปจนถึงหลังวัดนางมุก ...คำว่า “แขกเทศ” มีปรากฏในจดหมายเหตุนี้ นักโบราณคดีสันนิษฐานกันว่า จะเป็นผู้นับถือศาสนาอิสลามที่มีรกรากบ้านเรือนเดิมอยู่ในประเทศอาหรับบ้าง และในประเทศอิหร่านหรือเปอร์เซียบ้าง แล้วก็มาตั้งรกรากเพื่อดำเนินการค้าขายแล้วในที่สุดก็กลายเป็นคนไทยไปแล้วมากต่อมาก” (สยามรัฐออนไลน์, 5 ตุลาคม 2559, <https://siamrath.co.th/n/3704>) กล่าวได้ว่ากลุ่มชาวไทยมุสลิมที่ถูกเรียกว่า “แขกเทศ” นั้นเป็นกลุ่มมุสลิมที่มีบรรพบุรุษสืบสายมาจากแถบตะวันออกกลางหรือเปอร์เซีย ตั้งถิ่นฐานตามแพริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา มีอาชีพค้าขาย ผู้คนจึงนิยมเรียกว่า “แขกแพ” เนื่องจากแขกแพเดิมเป็นนักเดินเรือ เมื่อมาอพยพมาอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาก็ยึดอาชีพค้าขายทางน้ำ

โดยมีเรือบรรทุกข้าวของสินค้าขนานชนิดล่องไปตามแม่น้ำ คนส่วนใหญ่เรียกกันว่า “เรือเครื่องเทศ” เพราะมีลักษณะเด่นคือการค้าขายสินค้าพวกเครื่องเทศ ที่นำมาเป็นเครื่องปรุงในอาหาร เช่น พริกไทย กระวาน กานพลู ขมิ้น ขิง งา จันทน์เทศ ต่อมาก็มีการเปลี่ยนสินค้าไปตามยุคตามสมัย สินค้าในเรือจะเป็นผ้าถั้วขาม ของใช้ต่างๆ ภายหลังผู้คนจึงนิยมเรียกว่าชาวเรือกลุ่มนี้ว่าพวกแขกเทศ

ผู้อาวุโสชาวไทยมุสลิมในชุมชนวัดช่องลมและหัวแหลม ยังคงรับรู้ถึงอดีตความเป็นมาของบรรพบุรุษตนว่าเป็นพวกแขกเทศ ซึ่งนอกจากคำบอกเล่าต่อกันมาแล้วก็มีร่องรอยเหลืออยู่จากซากเรือแขกเทศที่เคยใช้ค้าขายตามแม่น้ำในอดีต โดยเรือลำสุดท้ายจอดไว้ ที่หน้าบ้านนางประพาส เรืองกิจ ประธานกลุ่มแม่บ้านสานปลาตะเพียนในบริเวณซอย 6 ซึ่งเป็นหลักฐานถึงอาชีพค้าขายในอดีตของชาวไทยมุสลิมแถบนี้ ได้เป็นอย่างดี แต่น่าเสียดายที่เรือถูกขายไปแล้วไม่นานมานี้ เนื่องจากมีค่าดูแลรักษาสูง แต่ภาพการค้าขายทางน้ำโดยเรือแขกเทศในอดีตยังคงอยู่ในความทรงจำ ดังที่คุณประพาส เรืองกิจ อายุ 80 ปี ประธานกลุ่มอาชีพสานปลาตะเพียนโบราณชุมชนวัดช่องลมได้เล่าประสบการณ์ในวัยเด็กว่า “ตั้งแต่เด็กๆ และสมัยพ่อแม่ตายาย ไปค้าขายจะไปกันเป็นกลุ่มๆ โดยมีเรือที่ไปประมาณ 7-8 ลำ ไปขายทางภาคเหนือ หรือไม้ก็ขายแค่ในภาคกลาง สินค้าที่นำไปขายมีหลายอย่าง บรรทุกไปเต็มเรือ มีตั้งแต่หม้อจันทน์ ของกินของใช้ แต่ที่ขายดีก็ปลาตะเพียนโบราณ และขมิ้นโบราณเพราะเมื่อก่อนไม่มีของเล่นเหมือนสมัยนี้ พ่อแม่ก็จะซื้อขมิ้นและปลาตะเพียนไปให้ลูกเล่นกัน แต่เมื่อปีที่แล้ว (พ.ศ. 2559) ยายขายเรือแขกเทศไปแล้ว ซึ่งก่อนหน้านี้เรือแขกเทศจะตั้งไว้หน้าบ้าน ขายเพราะต้องเสียค่าใช้จ่ายดูแลเรือไม่ให้เรือพุง เลายจำเป็นต้องขายไป” (ประพาส เรืองกิจ, 2560, 2 เมษายน) เช่นเดียวกับคุณประทีน หมุดเพชร อายุ 75 ปี ที่เชื่อว่าตนเองสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษชาวเปอร์เซียหรือแขกเทศที่เคยเข้ามาทำการค้าขายเมื่อในสมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว แม้บ้านของเขายู่ในชุมชนหัวแหลมแต่พี่น้องทั้งหมดก็อาศัยอยู่ทั้งในเขตพื้นที่ชุมชนหัวแหลมและชุมชนวัดช่องลม บ้านของเขายังคงมีเรือแขกเทศเก่าไม่ได้ใช้งานตั้งอยู่บนคานไม้สภาพเรือยังคงเห็นโครงร่างของเรือค่อนข้างสมบูรณ์ นอกจากนี้ยังมีวัตถุสินค้าและภาพถ่ายเกี่ยวกับชาวแขกเทศตั้งโชว์ไว้ในบ้านจำนวนมาก คุณประทีนเคยใช้ชีวิตอยู่ในเรือมาตั้งแต่เกิด ท่านเล่าว่าเมื่อก่อนตอนเด็ก พ่อแม่เคยซื้อบ้านปลูกบนดินตรงนี้ ต่อมาครอบครัวของเขาได้ขายบ้านแต่ที่ดินยังคงอยู่ พ่อ แม่ พี่ น้อง และตัวเขาจึงได้ลงมาอาศัยอยู่ในเรือแทน เมื่อหมดยุคสมัยของการค้าทางน้ำจึงได้เริ่มสร้างบ้านบนฝั่งเมื่อ 40 ปีมาแล้ว เรือเครื่องเทศที่เขาใช้ชีวิตอยู่ตั้งแต่เกิดก็คือบ้านของทั้งครอบครัว พ่อ แม่ พี่ น้อง และคุณประทีนต่างก็กินอยู่หลับนอนในเรือ ทั้งนี้สินค้าที่ขายบนเรือจะเป็นสิ่งของใช้สอยภายในบ้าน เช่น อาหาร เครื่องครัว หม้อ จาน มีด ผ้า มุ้ง ม่าน และอื่น ๆ สินค้าเหล่านี้ซื้อหามาจากกรุงเทพฯ เป็นหลัก ดังเช่น จาน ขาม และแก้ว จะไปซื้อที่บางลำพูหรือแถวถนนจักรวรรดิ-เจริญกรุง (ประทีน หมุดเพชร, 2560, 8 กรกฎาคม) ทั้งนี้สาเหตุที่เรือแขกเทศหมดไปก็เป็นเพราะการเปลี่ยนแปลงของเส้นทางคมนาคมหลังการสร้างเขื่อนเจ้าพระยาที่นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงการเส้นทางคมนาคมจากทางน้ำไปสู่ทางบกมากขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อผู้คนจึงหันมาใช้ถนนเพิ่มขึ้นวิถีชีวิตตามแม่น้ำลำคลองจึงค่อยเสื่อมถอยไป

ในชุมชนวัดช่องลม อัตลักษณ์ของกลุ่มชาวไทยมุสลิมปรากฏเห็นได้ชัดเจนกว่าชาวไทยพุทธ เนื่องจากคนไทยพุทธมีพื้นที่มาหลากหลาย ทั้งคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เก่าของนครปู่ ยา ตายาย และผู้ที่เพิ่งเคลื่อนย้ายเข้ามาอาศัยภายหลังในช่วงไม่กี่ทศวรรษมานี้ คนที่อยู่มาแต่เดิมจะปลูกบ้านเรือนเป็นกลุ่มเครือญาติกระจายตามกลุ่มบ้านต่างๆ ตามริมแม่น้ำ และเคยเลี้ยงชีพด้วยการทำนาและจับสัตว์น้ำในลุ่มรอบชุมชนส่งขายตลาด และชาวไทยพุทธบางส่วนก็อยู่ใกล้ชิดกับชาวไทยมุสลิมทำให้ความสัมพันธ์

ภายในชุมชนค่อนข้างกลมกลืนในฐานะเพื่อนบ้านที่อยู่ร่วมกันมาเป็นเวลายาวนาน แต่ความสัมพันธ์ลักษณะนี้ ก็ค่อนข้างจำกัดเฉพาะในกลุ่มเครือญาติและเพื่อนบ้านที่อยู่ในละแวกบ้านใกล้เคียงกันมากกว่า จะสัมพันธ์รู้จักคุ้นเคยกันทั้งชุมชน ด้วยการรวมกลุ่มทางวัฒนธรรมที่ไม่ชัดเจนนัก ความสัมพันธ์ของชาวไทยพุทธในชุมชนวัดช่องลมจึงค่อนข้างกระจุกกระจายตามกลุ่มย่อยละแวกบ้าน ไม่รู้จักกันทั้งหมด หรือมีลักษณะปัจเจกต่างคนต่างอยู่ตามลักษณะของชุมชนเมืองทั่วไป

ภาพที่ 2 -3 เรือแขกเทคในชุมชนวัดช่องลม (ซ้าย) และเรือแขกเทคในชุมชนหัวแหลม (ขวา)
ที่มา: พิมพ์จันทร์ ควรพจน์, 2558, [ภาพถ่าย]

5.2 การประกอบอาชีพในชุมชน

ปัจจุบันชาวบ้านวัดช่องลม หมู่ 1 ตำบลภูเขาทองที่เคยประกอบอาชีพการทำนา ได้หันหลังให้กับ การทำนากันหมดแล้วเมื่อกว่า 20 ปีก่อน นับตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2530 ซึ่งได้มีโครงการพัฒนาสร้างอ่างเก็บ น้ำภูเขาทองในช่วงพ.ศ. 2534 ทุ่งนาเดิมของชาวบ้านส่วนหนึ่งถูกเวนคืนที่ดินเพื่อใช้ทำอ่างเก็บน้ำ ประกอบกับที่ดินทำนาของแต่ละครัวเรือนก็มีขนาดเล็กลงเพราะการแบ่งที่ดินภายในครอบครัว ซึ่งการทำ นานาขนาดเล็กไม่คุ้มค่าที่จะลงทุน คนในชุมชนที่เคยทำนาจึงเริ่มหันไปประกอบอาชีพอื่นแทน เช่น รับจ้าง ทั่วไป ค้าขาย หรือทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่ขยายตัวเติบโตขึ้นแทน สาเหตุที่ทำให้ ผู้ที่เคยมีอาชีพทำ นาต้องเปลี่ยนวิถีชีวิตหันไปประกอบอาชีพอื่น เช่น ราคาข้าวต่ำทำให้ขาดทุนเพราะการผลิตที่มีต้นทุนสูง และต้องเช่านาทำ เด็กรุ่นใหม่จึงหันไปทำงานอื่นแทน และที่สำคัญไม่สามารถคาดเดาสภาพดินฟ้าอากาศ ได้ บางปีก็ไม่มีน้ำที่จะทำนาบางปีก็เกิดอุทกภัย เพราะชุมชนแห่งนี้เป็นพื้นที่ราบลุ่มอยู่ติดแม่น้ำเจ้าพระยา จึงหนีไม่พ้นน้ำท่วมได้ที่ส่งผลต่อการทำนาอย่างมาก (วิชาญ กาญจนสมบัติ, 2560, 9 เมษายน)

อย่างไรก็ตามปัจจุบัน ชุมชนวัดช่องลมหมู่ที่ 1 ตำบลภูเขาทอง ยังคงมีการทำนาในพื้นที่ลุ่มผืนใหญ่ ฝั่งตรงข้ามบริเวณที่อยู่อาศัย แต่เป็นคนจากพื้นที่อื่นเข้ามาอาศัยเช่าทำทั้งสิ้น โดยเฉพาะในช่วงที่ราคาข้าว ขายได้ราคาสูงในสมัยนโยบายรับจำนำข้าวของรัฐบาลยิ่งลักษณ์ จึงมีผู้เช่าทำนาจากที่อื่น 3 ราย ในรูปแบบ ผู้จัดการนาที่จ้างแรงงานทำทั้งกระบวนการ บนพื้นที่รวม 150 ไร่ เนื่องจากที่ดินทำนาของที่เป็นคนใน ชุมชนเหลืออยู่เพียงไม่กี่คน แต่ละคนก็มีที่ดินรายละไม่ถึง 5 ไร่ ส่วนคนจากนอกพื้นที่จะถือครองที่นาเกิน รายละประมาณ 10 ไร่ แต่มีเจ้าของรายใหญ่เป็นคนกรุงเทพฯ มีที่ดินมากที่สุดประมาณ 20 กว่าไร่ ใน จำนวนนี้ยังเป็นของวัดพนัญเชิงวรวิหารจังหวัดพระนครศรีอยุธยาอีก 15 ไร่ จึงเป็นสาเหตุที่คนในชุมชนไม่

ทำนาเพราะที่นา มีน้อย หากจะทำก็ต้องเช่าที่ดินคนอื่นทำถึงจะคุ้มค่าเพียงพอ ผู้เช่าทำนาจากที่อื่น จึงใช้วิธีรวมผืนนาของชุมชนหมู่ที่ 1 เป็นผืนเดียวกัน โดยนายสนธิ นิมาหรือผู้ใหญ่แดงจะเป็นคนกลางช่วยระหว่างเจ้าของที่ดินกับผู้เช่าทำนาในชุมชนอีกต่อหนึ่ง (สนธิ นิมา, 2560, 26 มีนาคม)

พื้นที่ทำนาทั้งผืนอยู่ฝั่งตรงข้ามถนนกับปากที่อยู่อาศัยติดแม่น้ำเจ้าพระยาในระหว่างซอยที่ 6 และ 7 โดยมีทางดินเชื่อมกับถนนใหญ่ทอดยาวลงไปถึงบริเวณนา พบว่ามีบ้านไม้หลังเล็กๆปลูกไว้สำหรับให้คนเฝ้านาที่ถูกจ้างมาดูแลอยู่อาศัย โดยรอบๆบริเวณบ้านจะเป็นบ่อเลี้ยงปลาและโรงเลี้ยงไก่ ซึ่งเป็นของผู้ใหญ่แดงเอง ทั้งนี้คนเฝ้านาถูกจ้างมาดูแล จะเป็นผู้ทำนาด้วยตัวเอง ยกเว้นการเก็บเกี่ยวที่จะจ้างรถเกี่ยว และเมื่อเกี่ยวเสร็จผู้เช่ามาก็จะนำข้าวเปลือกไปขายเองหรือมีรถมารับซื้อถึงที่ (สุภาพ สังขยา, 2560, 26 มีนาคม) รูปแบบการทำนาเป็นนาปรังปีละ 2 ครั้ง รอบแรกจะเริ่มในเดือนธันวาคมหรือเดือนมกราคมและเก็บเกี่ยวในเดือนเมษายนหรือต้นเดือนพฤษภาคม หลังจากนั้นในรอบที่สองจะเริ่มในเดือนพฤษภาคม และไปเก็บเกี่ยวในเดือนสิงหาคมก่อนที่จะน้ำจะหลากท่วม ซึ่งในช่วงฤดูฝนระหว่างเดือนสิงหาคมถึงเดือนตุลาคมฝนตกหนักน้ำหลากท่วมสูง ผืนนาจะกลายเป็นพื้นที่รับน้ำจนเต็มแอ่งกระทะไม่สามารถทำนาได้ อายุข้าวนาปรังประมาณ 4 เดือนหรือ 115 วัน ข้าวจึงออกรวงเก็บเกี่ยวได้ ปัจจุบันแม้ว่าสภาพแวดล้อมรอบชุมชนจะยังคงเป็นธรรมชาติและในท่งยังคงมีการทำนาอยู่ก็ตาม แต่ชาวบ้านวัดช่องลมไม่มีใครทำนาอีกเลยเพราะทุ่งนาเหล่านี้ได้ถูกขายเปลี่ยนมือและปล่อยเช่าให้แก่คนภายนอกชุมชนไปหมดแล้ว ชาวบ้านในชุมชนได้หันไปประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมเป็นหลัก ดังเช่น ข้าราชการและพนักงานในหน่วยงานรัฐ พนักงานหน่วยงานเอกชน ค้าขาย หัตถกรรม (เช่น สานปลาตะเพียน เปลญวน) เลี้ยงไก่ชนหรือไก่พื้นเมือง รับจ้างหลากหลายประเภท เช่น ก่อสร้าง ขับรถมอเตอร์ไซด์รับจ้าง ขับรถรับจ้างหรือรถตุ๊ก รับจ้างดูแลทำความสะอาดหน่วยงานต่างๆ เป็นต้น อย่างไรก็ตามชาวบ้านหลายครัวเรือนยังคงดำรงชีพเสริมด้วยการเก็บหาอาหารธรรมชาติรอบชุมชน เช่น การจับปลา การปลูกผักสวนครัว เพื่อเป็นอาหารและลดค่าใช้จ่ายในการดำรงชีพในครัวเรือนด้วย ครัวเรือนเหล่านี้จึงไม่ได้พึ่งพารายได้หลักจากอาชีพนอกภาคเกษตรในแบบวิถีชีวิตในสังคมเมืองเพียงอย่างเดียว ดังกรณีลุงเสวก วงศ์สวัสดิ์ อายุ 69 ปี เล่าให้ฟังว่า “ก่อนหน้านี้เป็นช่วงไม้ จนกระทั่งเกิดอุบัติเหตุ ทำให้ไม่สามารถทำอาชีพเดิมได้ จึงอยู่บ้านนั่งสานลอบสำหรับดักปลาหาปลามาขาย และสานลอบขาย ถ้ามีคนต้องการซื้อโดยขายอันละ 250-400 บาทตามขนาด ปลาที่หามาได้ก็จะมีคนมาขอซื้อ ส่วนใหญ่จะเป็นคนในละแวกนั้น บางคนก็จะโทรมาถามว่ามีปลาหรือไม่ ถ้ามีก็จะเข้ามาซื้อ ปลาที่ได้ก็จะเป็นปลาสด ปลาหมอ และกุ้งฝอย ส่วนปลาใหญ่ ๆ เช่นปลาช่อนก็จะมีช่วงฤดูฝน” (เสวก วงศ์สวัสดิ์, 2560, 19 มีนาคม)

หากมองจากสภาพภายนอก ชุมชนวัดช่องลมดูจะคล้ายชุมชนชนบททั่วไป แม้การพัฒนาระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานและสิ่งก่อสร้างสมัยใหม่ได้เข้าสู่ชุมชนมาหลายทศวรรษแล้ว แต่สภาพทั่วไปก็ยังคงเต็มไปด้วยธรรมชาติ เช่น ทุ่งนา ป่าหญ้า แม่น้ำ ลำคลอง และชาวบ้านบางส่วนก็ยังคงดำรงชีวิตโดยอาศัยอาหารตามธรรมชาติรอบตัว เช่น ผัก ปลา สัตว์น้ำต่าง ๆ เพื่อบริโภคในครัวเรือน แต่หากพิจารณาจากวิถีการผลิตจะเห็นได้ว่าคนในชุมชนส่วนใหญ่ได้เลิกประกอบอาชีพเกษตรกรรมไปสู่การเป็นแรงงานหรือผู้ประกอบการขนาดเล็กกันหมดแล้ว ที่ดินทำนาของชุมชนได้ถูกขายเปลี่ยนมือและให้คนจากที่อื่นเข้ามาเช่าทำนา แม้แต่การดำรงชีพด้วยการจับปลาหรือจับสัตว์น้ำขายก็ลดน้อยลงไปมากจนไม่สามารถใช้เป็นอาชีพหลักได้เหมือนในอดีตที่ยังอุดมไปด้วยปลาและสัตว์น้ำต่าง ๆ ปัจจุบันจึงเหลือเพียงบางครอบครัวที่ยังจับปลาเพื่อนำมาบริโภคในครัวเรือนและเป็นรายได้เสริมบางโอกาสเท่านั้น ทั้งนี้ นายสนธิ นิมา ผู้ใหญ่บ้าน

ชุมชนวัดช่องลมได้ให้ข้อมูลการประกอบอาชีพของคนในชุมชน โดยจำแนกลักษณะอาชีพต่าง ๆ แบ่งเป็น
सानปลาตะเพียนใบลานมี 30 หลังคาเรือน อาชีพทำเป็ด 10 หลังคาเรือน อาชีพก่อสร้าง 20 หลังคาเรือน
เลี้ยงไก่ชนหรือไก่พื้นเมือง 7 หลังคาเรือน อาชีพรับจ้างทั่วไป เช่น ขับมอเตอร์ไซด์หรือรถตุ๊ก ๆ รับจ้าง
แม่บ้านทำความสะอาดในหน่วยงานต่างๆ รวม 15 หลังคาเรือน และในแต่ละครอบครัวก็ยังประกอบอาชีพ
ต่างกันไป เช่น พนักงานโรงงานมี 95 คน รับราชการและรัฐวิสาหกิจ 15 คน นักเรียนและนักศึกษา
152 คน เจ้าหน้าที่รัฐและองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นมี 5 คน อาชีพค้าขายมี 7 คน และที่เหลือจะเป็น
คนชราที่ไม่ได้ประกอบอาชีพ (สนธิ นิมา, 2560, 26 มีนาคม)

กล่าวได้ว่าในชุมชนวัดช่องลม จึงมีทั้งแรงงานรับจ้าง แรงงานในโรงงาน รับจ้างขับรถ และทำงานใน
องค์กรเอกชนและรัฐ คนกลุ่มนี้มีรายได้จากเงินค่าจ้างรายวันและรายเดือน ส่วนผู้ที่ทำงานอยู่ในชุมชน
มักจะเป็นกลุ่มคนสูงวัย ก็จะประกอบอาชีพค้าขาย เช่น ขายอาหาร ขนม เครื่องดื่ม และสินค้าทั่วไป หรือ
เป็นผู้ประกอบการขนาดเล็ก และบางส่วนก็ประกอบอาชีพหัตถกรรมในครัวเรือน เช่น การทำเป็ดลวก
และทำโมบายปลาตะเพียนใบลาน การผลิตหัตถกรรมนี้มีการรวมเป็นกลุ่มอาชีพ โดยทางกลุ่มจะจัดหา
วัสดุในการผลิตมาแล้วกระจายให้สมาชิกในกลุ่มผลิตตามรายการที่สั่ง แล้วส่งต่อไปยังแหล่งรับซื้อหรือ
พ่อค้าคนกลางเป็นสินค้าขายนักท่องเที่ยว สังเกตเห็นว่าร้านค้าในชุมชนมีอยู่หน้าร้านแต่ล้วนเป็นร้านค้า
เล็ก ๆ รายได้แต่ละวันไม่กี่ร้อยบาท ลูกค้าส่วนใหญ่ก็ คือ คนในชุมชนเป็นหลัก และชาวบ้านที่อาศัยอยู่ใน
ชุมชนส่วนมากก็เป็นคนสูงวัยที่อยู่ติดบ้าน รายได้ส่วนหนึ่งมาจากเบี้ยสูงอายุที่อุดหนุนโดยรัฐหรือได้เงินจาก
ลูกหลานดูแล บางส่วนจึงพยายามหารายได้เสริมที่ทำอยู่กับบ้านได้เพิ่มเล็ก ๆ น้อย ๆ

5.3 วัฒนธรรมความเชื่อทางศาสนาในชุมชน

เมื่อพิจารณามิติทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะในพื้นที่ทางศาสนาความเชื่อของชาวบ้านในชุมชน พบว่า
ระบบความเชื่อในชุมชนก็ยังคงมีบทบาทสำคัญในการสร้างแรงยึดเหนี่ยวของสมาชิกในชุมชนอยู่ในบาง
ระดับ กล่าวคือ ในชุมชนภูเขาทองแบ่งผู้นับถือศาสนาออกเป็นอิสลามและพุทธในสัดส่วนประมาณ
ครึ่งต่อครึ่ง ศาสนาอิสลามและพุทธเป็นพื้นที่สำคัญที่ช่วงให้ผู้คนเข้าร่วมกิจกรรมทางทางศาสนาเกิด
ความเป็นกลุ่มก้อนที่ชัดเจนขึ้น ทว่าสำหรับกรณีศาสนาพุทธ การเข้าวัดทำบุญของชาวบ้านในชุมชนวัดช่อง
ลมไม่มีความเป็นเอกภาพมากนัก เนื่องจากในบริเวณชุมชนไม่มีวัดประจำของหมู่บ้าน หากแต่อาศัยวัดที่อยู่
ใกล้เคียงในการทำบุญ เช่น วัดพนมยงค์ วัดศาลาปูน วัดพรหมนิवास และวัดภูเขาทอง แต่ละวัดมีระยะห่าง
จากชุมชนไม่มากนัก และด้วยความสะดวกของการเดินทางในปัจจุบัน การเลือกไปวัดใดก็ขึ้นอยู่กับความ
สะดวกและความศรัทธาของแต่ละครอบครัว ด้วยเหตุนี้ วัดจึงไม่สามารถสร้างความเป็นเอกภาพของ
ผู้นับถือศาสนาพุทธในชุมชนวัดช่องลมได้ ต่างจากกลุ่มชาวไทยมุสลิมในชุมชนวัดช่องลมและหัวแหลมที่ไป
ร่วมประกอบพิธีทางศาสนาร่วมกันที่มีสยิดดารุซซุนนะห์ ความเป็นกลุ่มก้อนทางวัฒนธรรมศาสนาอิสลาม
จึงมีความชัดเจนกว่าคนไทยพุทธ

ภาพที่ 4-6 วัดมณฑป (ซ้าย) วัดลานโพธิ์ (กลาง) และวัดกงจักร (ขวา)

ที่มา: คมลักษณ์ ไชยยะ, 2560, [ภาพถ่าย]

แต่อย่างไรก็ตาม การเป็นเครือญาติและการสัมพันธ์ในชีวิตประจำวันภายในกลุ่มบ้าน จะสร้างความผูกพันทางสังคมได้มากกว่า ดังที่พบว่าในบริเวณกลุ่มบ้านของชาวไทยพุทธ ยังมีกิจกรรมร่วมกันผ่านประเพณีพิธีกรรมความเชื่อท้องถิ่น คือ “ทำบุญกลางบ้าน” ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มละแวกบ้านให้สมาชิกในกลุ่มบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในพิธีกรรมทางศาสนาด้วยกัน ดังที่พบได้ในกลุ่มบ้านซอย 1 อันเป็นที่ตั้งของวัดมณฑป บริเวณนี้แต่เดิมเป็นเนินโคกพบซากเศษอิฐและชิ้นส่วนพุทธรูปหินทรายเก่าจำนวนหนึ่ง เมื่อกรมศิลปากรได้เข้ามาสำรวจจึงได้ทราบว่าชื่อวัดมณฑป ชาวบ้านได้นำเศษซากพระพุทธรูปเก่ามาสร้างขึ้นใหม่พร้อมทั้งทำศาลาสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปขึ้นบนฐานวัดร้างเดิม ดังที่ยายเปล่ง สิงโตคล้า อายุ 75 ปี เล่าว่า “เมื่อตอนยายอายุ 18 ปี หรือเมื่อประมาณ 75 ปีแล้ว ได้เข้ามาจับจองพื้นที่แห่งนี้เพื่อสร้างบ้าน เมื่อก่อนรกร้างเป็นเนินโคก และป่าสะแก ชาวบ้านเห็นว่าพื้นที่ตรงนี้เป็นวัดโบราณมาก่อน จึงได้เกรตดินเอาซากอิฐเก่าของมณฑปมาไว้รวมกันและชาวบ้านในชุมชนต่างร่วมเรียไร่เงินกันเพื่อสร้างวัดมณฑปขึ้นมาใหม่” (เปล่ง สิงโตคล้า, 2560, 9 เมษายน) เช่นเดียวกับวัดลานโพธิ์ ในกลุ่มบ้านซอย 1/1 แต่เดิมมีลักษณะเป็นโคกพบพระพุทธรูปหินทรายและเศษอิฐซากปูนอยู่ภายใต้ผิวดินจำนวนมาก จากคำบอกเล่าของนายเสวก วงศ์สวัสดิ์ อายุ 69 ปี อยู่บ้านเลขที่ 66 หมู่ที่ 1 ชาวชุมชนซอย 1/1 ได้เล่าว่า “แต่เดิมพื้นที่ในซอยนี้เป็นที่ทำนา ก่อนจะสร้างบ้านเรือนเหมือนในปัจจุบัน น่าจะประมาณ 40 ปีมาแล้ว เคยมีพระพุทธรูปอยู่ 1 องค์เป็นหินทราย ตอนนั้นองค์พระยังครบสมบูรณ์แต่ต่อมาถูกคนตัดเศียรพระไป” (เสวก วงศ์สวัสดิ์, 2560, 19 มีนาคม) ภายหลังจึงได้บูรณะพระพุทธรูปขึ้นใหม่และนำไปประดิษฐานในศาลา บริเวณที่เป็นที่ตั้งวัดลานโพธิ์เดิม ต่อมาชาวบ้านจึงได้จัดงานทำบุญที่วัดร้างกลางกลุ่มบ้านเป็นประจำทุกปีละ 2 ครั้ง คือ ทำบุญวันขึ้นปีใหม่และทำบุญช่วงวันสงกรานต์ โดยกำหนดวันให้ตรงเพื่อให้สมาชิกในครอบครัวที่ออกไปทำงานต่างถิ่นสามารถกลับมาร่วมงานได้พร้อมหน้ากัน

นอกจากนี้ยังมีการทำบุญกลางบ้านทุกปี “ศาลเจ้าแม่่ม่ม” ใกล้ต้นสะตือเก่าแก่ของชุมชนบริเวณซอย 6 และ 7 ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คนในกลุ่มบ้านนี้เคารพศรัทธา โดยมีการรวมตัวจัดงานในช่วงเทศกาลสงกรานต์เป็นประจำทุกปี ดังที่ข้าราชการครูเกษียณอายุในซอย 6 เล่าว่า “เมื่อก่อนตรงนี้เคยเป็นลานนวดข้าวกว้างมาก รอบ ๆ มองไปก็มีแต่นา เวลาทำบุญก็จะมาช่วยกันกวาดลานเพราะเป็นช่วงหลังเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จพอดีตั้งแต่สมัยที่ยังเด็ก พ่อแม่ก็จะพาครูและพี่ ๆ น้อง ๆ มาทำบุญร่วมกัน บางคนก็ไปอยู่ที่อื่นไปทำงานไปมีครอบครัว แต่พอถึงวันทำบุญก็จะโทรศัพท์บอกกัน แต่ส่วนมากคนก็จะรู้ว่าหลังสงกรานต์ 1 สัปดาห์ที่นี้จะมีการทำบุญ ก็จะมาร่วมทำบุญกัน” (สุกัญญา หล่อประเสริฐ, 2560, 22 เมษายน)

ภาพที่ 7-9 ชาวบ้านร่วมทำบุญฟังพระสวดหน้าศาลเจ้าแม่ชุ่ม
ที่มา: คมลักษณ์ ไชยยะ, 2560 [ภาพถ่าย]

ในชุมชนวัดช่องลมบริเวณซอย 8 ยังเป็นที่ตั้งของสำนักดาบพุทไธสวรรย์ ซึ่งตั้งขึ้นโดยครูสมัยเมษะมาน เพื่อสืบทอดวิชาดาบโบราณสมัยอยุธยา จากประวัติเล่าว่าครูสมัยได้ตั้งสำนักวิชาดาบพุทไธสวรรย์ที่วัดระฆัง กรุงเทพมหานคร ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2485 ครูสมัยเคยได้รับพระราชทานธงและตราสัญลักษณ์ประจำสำนักดาบพุทไธสวรรย์จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ในช่วงต้นทศวรรษ 2500 และได้รับความสนใจจากผู้เรียนจำนวนมาก กระทั่งถูกเชิญไปฝึกให้กับทหารในกองทัพสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน หลังจากครูสมัยเสียชีวิตในปี พ.ศ. 2541 สำนักดาบยังคงถูกสืบทอดโดยครูขวัญยืน เมษะมาน ผู้เป็นภรรยาต่อมา ซึ่งได้ย้ายสำนักดาบมาตั้งใหม่ในชุมชนวัดช่องลมในช่วงปลายปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา ภายในสำนักดาบฯ นอกจากเป็นที่รำเรียนฝึกวิชาดาบแล้ว ในแต่ละปียังมีการรวมเหล่าสาธุศิษย์ ซึ่งมีทั้งพลเรือนและทหารจากทุกสารทิศเข้ามาทำพิธีกรรมไหว้ครูและครอบครูประจำปี บริเวณนี้จึงเป็นอีกจุดหนึ่งที่ตั้งเอาผู้คนจากภายนอกเข้ามายังชุมชนเป็นจำนวนมาก อาจกล่าวได้ว่ากลุ่มสาธุศิษย์ของสำนักดาบพุทไธสวรรย์เป็นเหมือนกลุ่มสังคมที่มีวัฒนธรรมย่อย (sub-culture) อีกกลุ่มภายในชุมชน แต่พวกเขาอยู่แยกขาดอย่างเป็นเอกเทศไม่ได้มีความสัมพันธ์กับชาวบ้านในชุมชนแต่อย่างใด ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนจึงถูกแบ่งออกจากความแตกต่างทางศาสนาที่สร้างระยะห่างทางสังคมในระดับหนึ่ง แม้จะเป็นเพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้ชิดกันหรือทำมาหากินและมีกิจกรรมส่วนรวมบางอย่างร่วมกันก็ตาม หรือกล่าวได้ว่าในชุมชนมีหน่วยย่อยทางวัฒนธรรมความเชื่อแบ่งเป็นกลุ่มย่อย ๆ ซึ่งมีทำให้ผู้คนมีลักษณะแตกต่างไม่เป็นเนื้อเดียวกัน (heterogeneities) มากกว่าความเหมือนกัน (homogeneities) ที่แสดงถึงลักษณะของเมือง และยิ่งในยุคสมัยที่ผู้คนไม่ได้ประกอบอาชีพอยู่แต่ในชุมชนอีกต่อไป ก็ยิ่งทำให้ความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนมีลักษณะตัดข้ามขอบเขตเชิงพื้นที่มากขึ้น ขณะที่ความสัมพันธ์ภายในลดน้อยลง แต่ทว่าความยึดเหนี่ยวภายในชุมชนก็ยังจะพอเห็นได้ในกลุ่มเพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้ชิดในละแวกเดียวกัน โดยเฉพาะในพื้นที่ทางวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อทางศาสนาที่ยังมีบทบาททำให้สมาชิกรวมตัวกันได้ในบางโอกาส โดยเฉพาะกรณีของชาวไทยมุสลิมที่ยังคงความเป็นกลุ่มก้อนทางวัฒนธรรมเอาไว้ได้อย่างชัดเจนในปัจจุบัน

6. สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

จากที่ตั้งของชุมชน แม้จะอยู่ไม่ไกลจากเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาและติดกับเขตเทศบาลนครพระนครศรีอยุธยา แต่ด้วยปัจจัยข้อจำกัดของการใช้พื้นที่ในเกาะเมืองและบริเวณใกล้เคียงโดยรอบซึ่งที่ดินส่วนใหญ่เป็นที่ดินราชพัสดุ หรือไม่ก็เป็นที่ในการควบคุมดูแลของกรมศิลปากร และกรมการศาสนา

หรือที่ธรณีสงฆ์ของวัด การขยายตัวของเมืองสมัยใหม่ (urbanization) ในบริเวณเกาะเมืองและใกล้เคียง จึงค่อนข้างจำกัดตัว เมืองศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาได้ขยายเติบโตขึ้นตามเส้นทางคมนาคมเชื่อมต่อกรุงเทพฯ กับภาคเหนือและอีสานบนถนนหลวงสายบางปะอิน เอเซีย และวังน้อย ที่กลายเป็นที่ตั้งของนิคมอุตสาหกรรมของจังหวัดตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2530 อันเป็นผลจากนโยบายรัฐบาลที่ใช้เมืองหลักในภูมิภาคต่าง ๆ รองรับการพัฒนาของอุตสาหกรรมจากกรุงเทพฯ และปริมณฑล ซึ่งเริ่มปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 ปี พ.ศ. 2525-2529 สภาพดังกล่าวได้ส่งผลให้พื้นที่ชนบทของอยุธยาได้เกิดเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและทำให้เกิดการย้ายแรงงานจากภาคเกษตรกรรมไปสู่อุตสาหกรรมตามโรงงานต่างๆ ตามมา (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, 2544, หน้า 15-18; ธารณี ถวิลพิพัฒน์กุล, 2549, หน้า 54-55)

ในอดีตย่านศูนย์กลางการค้าของเกาะเมืองที่เคยจำกัดอยู่ในพื้นที่ตลาดหัวรอและเจ้าพรหม ได้ย้ายออกไปยังบริเวณฝั่งตะวันออกตามถนนโรจนะและถนนหลวงสายเอเชีย ขณะที่ภายในพื้นที่เกาะเมืองการพัฒนาเชิงพื้นที่มีขอบเขตจำกัด แต่ก็นำไปสู่การปรับเปลี่ยนสภาพของเกาะเมืองและชุมชนโดยรอบที่มีลักษณะเอื้อต่อภาคธุรกิจการท่องเที่ยวมากยิ่งขึ้น เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาถูกจำกัดการพัฒนาตามกระแสนิยมทันสมัย ด้วยการเป็นพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ที่ต้องอนุรักษ์คุณค่าของเมืองกรุงเก่า ในช่วงสมัยของการพัฒนาอุตสาหกรรม เมืองจึงขยายออกไปในพื้นที่รอบนอกเกาะเมือง ขณะที่พื้นที่ชุมชนในเกาะเมืองและโดยรอบพยายามปรับตัวเข้ากับธุรกิจการท่องเที่ยวโดยการคงรักษาสภาพเมืองเก่าไปพร้อม ๆ กับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานสมัยใหม่เพื่อความสะดวกเพิ่มมากขึ้น ปัจจัยเหล่านี้ทำให้ชุมชนที่อยู่รายรอบเกาะเมืองกรุงเก่า อาจเกิดการเปลี่ยนแปลงไม่มากนักเมื่อเปรียบเทียบกับกรณีเติบโตของพื้นที่อยู่อาศัยในบริเวณนอกพื้นที่เกาะเมืองออกไป แม้จะมีการขยายตัวของชุมชนทั้งในฝั่งทุ่งภูเขาทองและทุ่งลุมพลี ด้วยการถมที่ดินตามริมฝั่งถนนหลวง 309 อยุธยา-อ่างทอง ทำให้มีอาคารพาณิชย์ผุดขึ้นตามริมทางตลอดเวลา แต่ทว่าในพื้นที่ฝั่งทุ่งภูเขาทองใกล้กับเกาะเมืองก็ยังคงเป็นทุ่งราบลุ่มแอ่งกระทะสำหรับกักเก็บน้ำในฤดูฝน เพื่อบรรเทาผลกระทบจากอุทกภัยในพื้นที่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาในฐานะแก้มลิงกักเก็บน้ำของจังหวัด จึงไม่สามารถขยายถมที่ดินเพิ่มเติมให้สูงเท่าระดับถนนสายหลักได้มากนัก ปัจจัยทางสภาพแวดล้อมดังที่กล่าวมา จึงอาจส่งผลให้การพัฒนาขยายตัวของชุมชนวัดช่องลมมีขอบเขตจำกัด เมื่อเทียบกับทุ่งลุมพลีฝั่งตรงข้ามที่มีโครงการบ้านจัดสรรใหม่ ๆ ตามริมถนนหลวงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

ในยุคสมัยที่ผู้คนต่างเดินทางเคลื่อนย้ายไม่ได้ยึดติดพื้นที่ชุมชนอีกต่อไป ความเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพหรือสภาพทางเศรษฐกิจของผู้คนในชุมชนมักส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงในด้านอื่น ๆ ตามมา เช่นเดียวกับสังคมชาวอยุธยาหลายแห่งที่เกิดการเปลี่ยนวิถีชีวิตจากโรงงานและนิคมอุตสาหกรรมได้ก่อตั้งขึ้น (ขรรค์ชัย วัลลิโภดม, 2538; ยศ สันตสมบัติ, 2539) อัตราความเปลี่ยนแปลงนี้อาจจะเร็วหรือช้าแตกต่างกันไป เช่นเดียวกับวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนวัดช่องลมในปัจจุบัน ที่ล้วนดำรงชีพด้วยการทำอาชีพนอกภาคการเกษตร เช่น การรับราชการ รับจ้าง แรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม รวมไปถึงการเป็นผู้ประกอบการขนาดเล็กที่ใช้ทุนประกอบการไม่มากนัก เป็นต้น ความเปลี่ยนแปลงอาชีพทำนมาสู่อาชีพนอกภาคการเกษตรที่แตกต่างหลากหลายนี้ เป็นตัวชี้วัดสำคัญของการเปลี่ยนวิถีชีวิตเป็นแบบสังคมเมือง ส่งผลให้วิถีชีวิตประจำวันของผู้คนแตกต่างกันไปตามลักษณะอาชีพที่กำหนด คนในชุมชน แม้แต่การผลิตหัตถกรรมในครัวเรือน ดังเช่น เปลญวน หรือปลาตะเพียนสาน ซึ่งเป็นหัตถกรรมการผลิตในครัวเรือน ปัจจุบันก็อาศัยระบบการผลิตแบบโรงงานอุตสาหกรรมที่มีการส่งต่อการผลิตแบบรับช่วงต่อกระบวนการ

ผลิตดังกล่าว เครื่องจักรไม่สามารถทำการผลิตได้ จึงต้องใช้แรงงานของคนในการผลิตเป็นหลัก และมีราคาจำค่าจ้างต่ำกว่าที่จะจ้างคนมาทำงานในโรงงาน (ธงพล พรหมสาขา ณ สกลนคร, 2559, หน้า 100) รูปแบบดังกล่าวนี้พบได้ทั่วไปในหลายชุมชนของอยุธยา เช่น การทำโครงอบในอำเภอบางปะหัน ทำก้านธูปในอำเภอบางบาล และอื่น ๆ ชาวบ้านที่ประกอบหัตถกรรมเหล่านี้ ไม่ได้เป็นเจ้าของสินค้าที่ตนเองผลิต จะรับเอาวัสดุที่ผู้ว่าจ้างนำมาส่งให้ เพื่อผลิตสินค้าเฉพาะในบางขั้นตอนแล้วส่งต่อไปประกอบในอีกพื้นที่ชุมชนหนึ่ง แต่ก็อาจมีบางรายที่ผันตัวเองขึ้นเป็นผู้ประกอบการและจ้างสมาชิกในชุมชนมาเป็นแรงงานอีกต่อหนึ่ง อย่างไรก็ตาม สินค้าหัตถกรรมเหล่านี้สอดคล้องกับความต้องการบริโภคที่โตขึ้นในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ความเปลี่ยนแปลงของอาชีพนี้ได้เปลี่ยนวิถีชีวิตที่เคยพึ่งพาอาศัยกันไปสู่ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจเหมือนกับสังคมผู้ประกอบการ ที่ผู้คนมีลักษณะปัจเจกนิยมสูงขึ้นและอาจเป็นทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภคภายในไปพร้อมกัน (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559)

โดยทั่วไปแล้วความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมเมืองมักจะมีลักษณะปัจเจกนิยมและมีความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนการติดต่อด้วยเหตุผลเชิงผลประโยชน์หรือมีลักษณะค่อนข้างเป็นทางการ (impersonal) ทว่าผู้คนในชุมชนวัดช่องลมก็ยังคงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดที่เน้นลักษณะเชิงตัวบุคคล (personal) และพบปะกันในกลุ่มเพื่อนบ้านที่สัมพันธ์ใกล้ชิดแบบเผชิญหน้า (face to face) ซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปในสังคมที่ความเป็นเมืองยังไม่สูงมากนัก สาเหตุหนึ่งอาจเนื่องมาจากหน่วยพื้นฐานในชุมชนยังคงมีลักษณะครอบครัวแบบขยาย (extend family) หลายครอบครัวมีสมาชิกอยู่ด้วยกันเป็นครอบครัวใหญ่และขยายบ้านเรือนออกไปในพื้นที่ใกล้เคียงกัน ความสัมพันธ์บนพื้นฐานของเครือญาติจึงยังมีความสำคัญ โดยเฉพาะในครอบครัวชาวไทยมุสลิม ซึ่งวิถีการปฏิบัติทางศาสนาอิสลามและอัตลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ที่มีร่วมกับเพื่อนบ้านในชุมชน ยังมีส่วนสนับสนุนให้กลุ่มชาวไทยมุสลิมมีความเป็นเอกภาพผ่านแรงยึดเหนี่ยวทางศาสนาที่ชัดเจน โดยพวกเขาปฏิบัติทางศาสนาที่ทำให้สมาชิกในชุมชนได้ปฏิสังสรรค์กันอย่างสม่ำเสมอในการประกอบพิธีละหมาดที่มีสยิดดารุซซุนนะห์ รวมถึงกิจกรรมทางศาสนาอื่น ๆ ที่มีสยิดเป็นศูนย์กลาง เช่น งานฉลองมัสยิดประจำปี การสอนศาสนาแก่เยาวชนในชุมชน เป็นต้น สำหรับชาวไทยพุทธตามกลุ่มบ้านจะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดแบบเครือญาติและเพื่อนบ้าน (neighborhood) ที่ยังคงพึ่งพาอาศัยกันได้ แม้ว่าวิถีชีวิตตามปกติจะแยกห่างจากอาชีพการงานเป็นตัวกำหนด แต่พวกเขายังมีการรวมกลุ่มสังคมนาดเล็กผ่านกิจกรรมประเพณี ดังเช่น การทำบุญประจำปี หรือการทำบุญกลางบ้าน ในกลุ่มบ้านซอย 1, 1/1, 6 และ 7 กิจกรรมทางประเพณีความเชื่อตามกลุ่มบ้านยังยังคงสร้างความร่วมมือกันของสมาชิกในซอยให้เข้ามาปฏิสังสรรค์ใกล้ชิดกันมากขึ้น แม้ว่าโดยปกติจะต้องไปทำงานนอกชุมชนเป็นประจำก็ตาม ความใกล้ชิดภายในกลุ่มบ้านและความผูกพันใกล้ชิดจากกิจกรรมทางความเชื่อทางศาสนา จึงสร้างแรงยึดเหนี่ยวทางสังคมภายในกลุ่ม ซึ่งทำให้สมาชิกในชุมชนไม่ได้กลายเป็นคนแปลกหน้าเหมือนในสังคมเมืองเสียทีเดียว

หากพิจารณาตามเกณฑ์การวิเคราะห์ทางสังคมวิทยาคลาสสิกที่ใช้เกณฑ์ในการแบ่งคุณลักษณะทางสังคมระหว่างเมืองกับชนบทด้วยตัวแบบด้านต่าง ๆ แล้ว (T. Lynn Smith and Paul E Zopf, Jr, 1970, p.24-34; รัชนิกร เศรษฐ, 2528, หน้า 13-25) จากการที่ชาวบ้านในชุมชนวัดช่องลมได้เปลี่ยนไปทำงานนอกภาคเกษตรกรรมหมดแล้ว แต่ละครัวเรือนประกอบอาชีพ (occupation) เป็นแรงงานหรือไม่ก็ผู้ประกอบการรายย่อย ซึ่งส่งผลให้ชุมชนมีความแตกต่างทางสังคม (social differentiation) เพิ่มมากขึ้นจากการแบ่งแยกแรงงานในการประกอบอาชีพและนำไปสู่ความแตกต่างทางสังคมด้านอื่น ๆ ตามมา เช่น ฐานะเศรษฐกิจ ค่านิยม โลกทัศน์ และอื่น ๆ อาชีพนอกภาคเกษตรกรรมทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ต้อง

เคลื่อนย้ายออกไปทำงานนอกชุมชน การเปลี่ยนย้ายกลุ่มทางสังคมและการเลื่อนชั้น (social mobility) จึงเพิ่มขึ้นไปตามกระแสการพัฒนาของสังคม ขณะที่สภาพแวดล้อมโดยรอบชุมชนวัดช่องลมที่หนาไปด้วยแม่น้ำและทุ่งนาที่แซมด้วยป่าละเมาะเล็ก ๆ ตามริมแม่น้ำลำคลอง อาจทำให้เข้าใจว่าชุมชนยังคงดำรงชีพด้วยการทำนาและพึ่งพาแหล่งอาหารจากธรรมชาติเหมือนวิถีชนบท แต่ในความจริงสภาพแวดล้อมดังกล่าวแทบไม่ได้สัมผัสกับชีวิตของชาวบ้านอีกแล้ว การดำรงชีวิตที่เคยพึ่งพาแม่น้ำลำคลองเพื่อการเดินทางสัญจร อุปโภค-บริโภค และเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ ได้เปลี่ยนแปลงโดยสิ้นเชิง พื้นที่ทุ่งนาในชุมชนกลายเป็นพื้นที่ทำนาของคนนอกชุมชนและถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่รับน้ำหลากท่วมในฤดูฝนทำให้การเปลี่ยนสภาพไปใช้ประโยชน์ด้านอื่นเป็นไปได้อย่างจำกัด จึงทำให้การเปลี่ยนสภาพทางกายภาพบริเวณนี้เป็นไปอย่างช้า ๆ

ส่วนในด้านการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (social interaction) พบว่าชาวบ้านยังมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดหรือไม่เป็นทางการเฉพาะในระดับกลุ่มบ้านย่อย จากความเป็นเครือญาติและเพื่อนบ้านที่คุ้นเคยกัน แต่ในความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่เหนือจากกลุ่มบ้านพวกเขาไม่ได้รู้จักกันทั้งหมด ทำให้การติดต่อสัมพันธ์ในชุมชนนอกกลุ่มบ้านค่อนข้างมีระยะห่างทางสังคมหรือการติดต่อสัมพันธ์จะมีลักษณะเป็นทางการมากขึ้น เนื่องจากพื้นที่ชุมชนวัดช่องลมแบ่งออกเป็นกลุ่มบ้านและยังมีความแตกต่างในด้านศาสนาความเชื่อ พื้นที่ทางสังคมจึงถูกแบ่งย่อยไปตามกิจกรรมในกลุ่มบ้านและทางศาสนาความเชื่อเป็นหลัก แรงยึดเหนี่ยวทางสังคม (social solidarity) ที่สร้างความสัมพันธ์กันก่อนในชุมชน จึงปรากฏเห็นได้ชัดในความสัมพันธ์ระดับกลุ่มบ้านโดยอาศัยประเพณีความเชื่อทางศาสนาเป็นพลังเชื่อมโยงรวมสมาชิกเข้าเป็นกลุ่มกันเดียวกัน ดังที่เห็นได้จากประเพณีการทำบุญกลางบ้านบริเวณวัดร้างและศาลเจ้าแม่หนู เป็นต้น พิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนาเหล่านี้ คือ พลังยึดเหนี่ยวรวมผู้คนที่มีระบบความเชื่อเดียวกันเข้าด้วยกัน หรือทำให้เกิดกลุ่มก้อนทางสังคมในลักษณะชุมชนย่อยที่ตัดข้ามชุมชนเชิงพื้นที่ขึ้นมา ดังนั้นจึงอาจจะชี้ว่าในชุมชนวัดลมหู 1 ประกอบด้วยกลุ่มสังคมย่อย ๆ หลายกลุ่ม โดยแต่ละกลุ่มก็มีวิถีชีวิตประจำวันแบบต่างคนต่างอยู่ แต่ก็ยังมีความผูกพันในระดับกลุ่มขนาดเล็กที่คอยช่วยเหลือกันในกลุ่มเพื่อนบ้านใกล้ชิดไปพร้อมกันด้วย ซึ่งอาจแสดงถึงลักษณะชุมชนชนเมืองที่ชุมชนวัดช่องลมดำรงอยู่ในระหว่างกลาง (in-between) กึ่งชนบท-กึ่งเมืองในขณะนี้

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า การนำแนวคิดจำแนกความแตกต่างระหว่างชนบทและเมืองมาใช้นั้น ยังคงเป็นประโยชน์ในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน แต่ผู้ใช้ควรตระหนักให้ดีกว่าการจำแนกความแตกต่างที่มักแสดงออกโดยการแยกคู่ตรงข้ามระหว่างชนบทกับเมืองนั้นมีข้อจำกัด ซึ่งในความจริงชุมชนหรือสังคมทุกแห่งย่อมเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และลักษณะที่แสดงความเป็นชนบทหรือเมืองนั้นก็มิใช่ว่าจะเป็นภาพเดียวกันเสมอไป ชุมชนวัดช่องลมในการศึกษานี้ได้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะบางด้านที่ยังคล้ายกับชนบท เช่น สภาพแวดล้อมโดยรอบที่เป็นทุ่งนา รวมถึงความสัมพันธ์ในระดับกลุ่มบ้าน แต่เมื่อพิจารณาในปัจจัยด้านอื่น ๆ ก็จะได้เห็นว่าชุมชนวัดช่องลมกลายเป็นเมืองไปมากแล้ว หรือกล่าวได้ว่ามีลักษณะผสมกึ่งชนบท-กึ่งเมือง หรือเป็นชุมชนชนเมืองนั่นเอง แม้ว่าการกลายเป็นเมืองของชุมชนชนเมืองในบริเวณทุ่งภูเขาทองจะยังคงค่อนข้างจำกัด เมื่อเปรียบเทียบกับกรกลายเป็นเมืองอย่างรวดเร็วในพื้นที่ด้านทิศตะวันออกของเกาะเมืองที่เชื่อมต่อกับทางหลวงสายเอเชียและโรจนะ-วังน้อย แต่จะเห็นได้ว่าได้มีการถมที่ดินเพื่อพัฒนาพื้นที่ลุ่มต่ำที่เคยเป็นทุ่งนาในทุ่งภูเขาทองและทุ่งลุมพลิมาขึ้นตลอดระยะเวลาหลายปีที่ผ่านมา โครงการบ้านจัดสรรตึกแถว และร้านอาหารที่ยังผุดขึ้นบริเวณสองฝั่งถนนทางหลวง 309 อยุธยา-อ่างทองจากประตูชัยไปถึง

สี่แยกก้านดิเรกแทบทุกปี ก็อาจคาดการณ์ได้ว่าในอนาคตสภาพแวดล้อมทางกายภาพและลักษณะความสัมพันธ์ของผู้คนภายในชุมชนจะเริ่มเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นเมืองที่เข้มข้นชัดเจนขึ้นยิ่งกว่าเดิม

7. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

6.1 ควรศึกษาชุมชนชานเมืองในพื้นที่อื่น ๆ โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่ในบริเวณใกล้กับที่ตั้งของนิคมอุตสาหกรรมเพื่อใช้เปรียบเทียบจะช่วยให้เห็นสภาพความเปลี่ยนแปลงและผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงของชุมชนชานเมืองได้ชัดเจนขึ้น

6.2 ควรมีการส่งเสริมการรวมกลุ่มในชุมชนเพิ่มขึ้น ทั้งในด้านอาชีพและด้านประเพณีวัฒนธรรม จะช่วยให้ชุมชนเกิดการมีส่วนร่วมต่อการพัฒนาได้มากขึ้น

6.3 การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพโดยอาศัยแนวคิดความแตกต่างทางชนบทและเมือง เพื่อวิเคราะห์ภาพรวมของชุมชน หากมีการเก็บข้อมูลทางเศรษฐกิจในระดับครัวเรือนโดยวิธีการเชิงปริมาณก็อาจจะช่วยให้ได้ข้อมูลที่มีความชัดเจนมากขึ้น

8. บรรณานุกรม

- เกษียร เตชะพีระ. (2556). “โจทย์การเมืองไทยที่เปลี่ยนไปในสองทศวรรษ จากพฤษภาฯ 2535 ถึงปัจจุบัน”. ใน วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร. ปีที่ 10, ฉบับที่ 1 ก.ค.-ธ.ค. 2556.
- เกื้อกูล ยืนยงอนันต์. (2529). ความเปลี่ยนแปลงภายในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาระหว่าง พ.ศ. 2438-2500. เอกสารวิชาการหมายเลข 59 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ขรรค์ชัย วัลลโภดม. (2538). การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวนาอันเนื่องมาจากการขายที่ดิน กรณีศึกษา: ชาวนาในตำบลบางพระครู อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. (2544). วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์.
- คมลักษณ์ ไชยยะ. (2560). แชะคมอุ้มหมัดอาสาสุกรี: พิธีกรรมและความเชื่อของชาวไทยมุสลิมภูเขาทองจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. สถาบันอยุธยาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.
- คมลักษณ์ ไชยยะ และพิมพ์จันทร์ ควรพจน์. (2560). การประกอบอาชีพและงานพิธีกรรมในชุมชนชานเมืองพระนครศรีอยุธยา: กรณีศึกษาชุมชนวัดช่องลม หมู่ 1 ตำบลภูเขาทอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. สถาบันอยุธยาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.
- จามะรี เชียงทองและคณะ. (2554). ชนบทไทย: เกษตรกรรมระดับกลางและแรงงานไร้ที่ดิน. เชียงใหม่: บลูมมิ่ง ครีเอชั่น.
- ดารณี ถวิลพิพัฒน์กุล. (2549). กระบวนการเป็นเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศที่กำลังพัฒนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธงพล พรหมสาขา ณ สกลนคร. (2559). ความสำคัญของการส่งต่อการผลิตและการรับช่วงการผลิต. วารสารพัฒนบริหารศาสตร์. ปีที่ 56 ฉบับที่ 1.
- น. ณ ปากน้ำ. (2510). ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพฯ: ศิวพร.
- ประทีน หมดเพชร. (2560, 8 กรกฎาคม). ชาวบ้านชุมชนหัวแหลม. สัมภาษณ์.

ประพาส เรืองกิจ. (2560, 2 เมษายน). ประธานกลุ่มจักสานปลาตะเพียน. ชุมชนวัดช่องลม. สัมภาษณ์.
ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2558). ถก “ชนบท” : ประวัติศาสตร์ความคิดและวิธีวิทยาที่พึงพิจารณา.

ค้นเมื่อ 20 มกราคม 2560. จาก <https://prachatai.com/journal/2015/01/57662>

ปรีชา คุวินทร์พันธ์. (2545). สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เปล่ง สิงโตกล้า. (2560, 9 เมษายน). ชาวบ้านชุมชนวัดช่องลม. สัมภาษณ์.

แมนเฟร็ด สเตเกอร์. (2554). โลกาภิวัตน์: ความรู้ฉบับพกพา. กรุงเทพฯ: โอเพ่นเวิร์ล.

ยศ สันตสมบัติ. (2539). ทำเถียน: บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทย

ท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม. กรุงเทพฯ: คบไฟ.

รัชนิกร เศรษฐ. (2529). สังคมวิทยาชนบท. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

ลิวอิส เอ. โคเซอร์. (2547). นักปราชญ์ระดับโลก. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.

วิชาญ กาญจนสมบัติ. (2560, 9 เมษายน). ชาวบ้านชุมชนวัดช่องลม. สัมภาษณ์.

วิรัช วิรัชนิการ. (2551). การพัฒนาเมือง และชนบทประยุกต์. กรุงเทพฯ: โพรเพซ.

สยามรัฐออนไลน์. (2559). มุสลิมในอาณาจักรอยุธยา: ถิ่นฐาน. ค้นเมื่อ 25 มิถุนายน 2565, จาก
<https://siamrath.co.th/n/3704>

สนิท นิมา. (2560, 26 มีนาคม). ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 1. ชุมชนวัดช่องลม. สัมภาษณ์.

สุกัญญา หล่อประเสริฐ. (2560, 22 เมษายน). ชาวบ้านชุมชนวัดช่องลม. สัมภาษณ์.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2560). มหานาค (วัดภูเขาทอง อยุธยา) ลี้กจากพระไปอาสาศึกษาหาสาวิติ. ค้นเมื่อ
13 สิงหาคม 2565. จาก www.matichon.co.th/columnists/news_476067

สุพัฒน์ชัย โพธิ์แก้ว. (2557). การพัฒนาชนบทและเมือง. กรุงเทพฯ: บริษัท ทริบเพิ้ล กรุ๊ป จำกัด.

สุภาพ สังขจาย. (2560, 26 มีนาคม). ชาวบ้านชุมชนวัดช่องลม. สัมภาษณ์.

สุภากร จันทวานิช. (2563). ทฤษฎีสังคมวิทยา. (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เสวก วงศ์สวัสดิ์. (2560, 19 มีนาคม). ชาวบ้านชุมชนวัดช่องลม. สัมภาษณ์.

สำลี สุขถาวร. (2560, 2 เมษายน). ชาวบ้านชุมชนวัดช่องลม. สัมภาษณ์.

องค์การบริหารส่วนตำบลภูเขาทอง. (2559). ข้อมูลทั่วไป. ค้นเมื่อ 11 มีนาคม 2559. จาก
<http://phukaothong.go.th/public/>

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2559). ลืมตาอ้าปากจาก“ชาวนา”สู่ “ผู้ประกอบการ”. นนทบุรี: มติชน.

อภิชาติ สถิตนิรามัย และคณะ. (2556). ทบทวนภูมิทัศน์การเมืองไทย. เชียงใหม่: สถาบันศึกษานโยบาย
สาธารณะ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

แอนดรู วอล์คเกอร์. (2559). จักรกริช สังคม (แปล). ชาวนาการเมือง อำนาจในเศรษฐกิจชนบท
สมัยใหม่ของไทย. กรุงเทพฯ: ฟาเดียกัน.

Charles Keyes. (2012). Cosmopolitan Villagers and Populist Democracy in Thailand.
South East Asia Research. 20(3), 343-360.

Smith, T. Lynn, and Zopf, Paul E. jr. (1970). Principles of Inductive Rural Sociology.
Philadelphia: Davis Company.